

CAHIER #2
AKADEMIE VAN KUNSTEN

BOMEN DIE
LANGZAAM
GROEIEN KRIJGEN
DIEPE WORTELS

EEN VERZAMELING
BRIEVEN OVER RACISME
EN ONGELUKHEID

Inhoud

Voorwoord **Gelezen en besproken boeken**

1

Beste toekomstige leerkracht...
Marjolein Deunk

2

Lieve Elizabeth en Soemitro...
Soemitro Poerbodipoero

3

Lieve Aby en Benjamin...
Liesbeth Bik

4

Lieve Oma...
Giseline Kuipers

5

Lieve Zussen...
Adriaan van Dis

6

Lieve Alan...
Judi Mesman

7

Lieve Louise...
Liedeke Plate

8

Lieve August...
Anthony Heidweiller

9

Aan mijn mede-Bomers...
Marloes Hülsken

REKEN SCHAP

HET KOLONIALE VERLEDEN,
EXCUSES EN HERSTEL

Gert Oostindie

Nederlands tot 9
~~historisch~~ over kolonial

Verleden. (22) - 23

!! gebate tot slonfgen nellen 38

shize hedge. pro nederl
slon heb anti nederl
wille vijftiender? 49

!! Honderd koloniale
ontge n indone 47

Boom

aantal migranten Indonesië
uit 68

Nits verheffing: nederl
en verne dering.
De wist let. De wist let mit
de her me rot gestroche

Inkomens verschille 82

ontbroch
lesing : Vernedering Japan 138 / 139

Nieuw!
Racisme 146

arrogantie tot moord (na
slon heheiging
slon. nationl
om heheiging
nederl

REVOLUSI

Blik buiten Landen. kent Bestgndhoff nederl
199

Inclusie
Rol Studenten n verset tegen
Duitse keizer - TITIME vergeten

op de 13 Indonesiërs n let verset tegen De Duitse

up n 360 Nederlanders

WAT IK NIET WIST: Soekarno won mee
naar Australië. 204

Nederlanders = man met 'n gewes 205

Ci TRAT hij was broch
kolonialisme + krapje den her
"vijftiender" 314

BOMEN DIE LANGZAAM GROEIEN KRIJGEN DIEPE WORTELS

Voorwoord

In juni 2020, kort na de moord op George Floyd, werd binnen de Akademie van Kunsten het initiatief genomen om een bijdrage te leveren aan het discours over racisme en discriminatie. In september 2020 ging de werkgroep van start onder de naam *Bomen die langzaam groeien krijgen diepe wortels*: een indicatie dat de deelnemers dieper wilden boren dan de courante oneliners en aannames over racisme en discriminatie.

De werkgroep komt nu al meer dan twee jaar maandelijks, voornamelijk online, bij elkaar: wetenschappers, kunstenaars en onderwijsvernieuwers die literatuur en taal beschouwen als instrument om het gesprek over ongelijkheid op basis van huidskleur en afkomst te voeren. De grondgedachte is dat het proces van verandering in de samenleving ten aanzien van racisme alleen structureel en duurzaam kan plaatsvinden, als mensen (te beginnen met onszelf) een groter historisch besef, kennis en begrip ontwikkelen van de reikwijdte en impact van racisme en discriminatie, door hierover verhalen te lezen, vanuit het perspectief van vooral schrijvers van kleur.

Meermaals kwam de vraag naar voren hoe witte mensen werkzaam in het onderwijs (en daar bestaat de werkgroep voor een deel uit) een onderwerp als racisme en discriminatie bij hun studenten bespreekbaar kunnen maken. We voerden discussies, nodigden schrijvers uit, verkenden gevoelens en eigen vooroordelen en verwierven zo nieuwe inzichten die ons allen van nut zijn geworden en die we graag willen delen. De combinatie van romans en wetenschappelijke analyses en essays, biedt, zo ervaaarde de werkgroep, een ingang om betere woorden te vinden voor zulke gesprekken. Het uiteindelijke doel is om de curricula, leeslijsten en gesprekken op onze scholen en universiteiten te helpen verrijken met meer diepgang, meer stemmen, meer tonen, meer perspectieven. Hoe we spreken en denken doet ertoe. Voor de samenstelling van dit Cahier stelde de werkgroep zich een aantal vragen: Welke zaadjes planten we om een boom te laten wortelen? Hoe breken we bestaande grenzen en denkwijzen constructief af en open om te vullen met andere kennis? Wat betekent het om binnen een standvastige en intieme groep deze teksten te lezen, wat doet dat met je als lezer, schrijver, kunstenaar, wetenschapper, mens? Kijk of luister je anders? Hoe positioneer je jezelf als lezer en als gesprekspartner?

Onze eigen stemmen zouden aan bod moeten komen, maar tegelijkertijd wilden we de stem van de (witte) wetenschapper en kunstenaar inzetten zonder een hiërarchische of dominante plek in te nemen.

Dit Cahier is het resultaat: een verzameling brieven. De brief als vorm klinkt door in Ta-Nehisi Coates' brief aan zijn zoon in *Tussen de wereld en mij*, in de verschillende essays en brieven van James Baldwin, en in de interviews en gesprekken in Philomena Esseds onderzoek *Alledaags Racisme*. Brieven zijn een gesprek met een ander, met een al dan niet gefingeerde gesprekspartner. Een brief creëert afstand, reflectie en intimiteit tegelijkertijd. Deze vorm zou ons de ruimte kunnen geven die we zochten en tegelijkertijd discursief en dialogisch zijn. We deelden de persoonlijke brieven eerst met elkaar door ze voor te lezen, de brieven die reflecteren op problematische en complexe geschiedenissen, brieven aan het verleden en aan de toekomst (meervoud); momenten om nooit meer te vergeten.

In *Ongekende Liefde* richt Vamba Sherif zich tot zijn dochter en vertelt haar over zijn geschiedenis en die van zijn familie en van hemzelf, om haar weerbaar te maken: 'Om haar houvast te geven in onbegrip in een wereld waar meningen steeds scherper tegenover elkaar komen te staan. Waar het gesprek een spel van aanval en verdediging is. Waar de ruimte voor het luisteren naar opvattingen van een ander steeds kleiner wordt. Waar verschillen worden benadrukt, de rede het dreigt te verliezen van de emotie; en het eigenbelang wint van empathie en begrip.'

Wat kan kunst betekenen in deze complexe wereld, wordt vaak gevraagd.

Dit: niet verdelen maar verbinden, de verbanden tussen alle crisissen onderkennen en herkennen, en de wereld anders, andersom misschien, denken. Vanuit het perspectief dat kunst een middel is om onszelf en de cultuur die wij voortbrengen, te begrijpen, of beter te begrijpen. Als je niet in aanraking komt met de verbeeldingskracht van andere ideeën, dan is het moeilijker je in te leven in een ander. Dat is waarom we lezen, schrijven, met elkaar spreken en naar elkaar luisteren.

Wat zou het mooi zijn als we *Bomen* overal in het land kunnen laten wortelen.

Anthony Heidweiller
lid Akademie van Kunsten en initiatiefnemer van de werkgroep
Bomen die langzaam groeien krijgen diepe wortels

Liesbeth Bik
voorzitter Akademie van Kunsten

Rahindranath Tagore

telg uit een vracant

Indus familie met die

nauwe ~~naar~~ handen onderhiel

met de Britse kolonisten,

~~te~~ gewent veters get into

opsliding - ~~te~~ ~~geen~~ niet

Anti veters ^{om} maar wel een

fel criticus van de ^{"temp zinnige"} ~~Europeanisering~~

van India. ~~Wester~~ dat India ~~de~~ ^{het materiele}

na-aperij van het Westen" ~~Europeanisering~~ ~~aan~~ India - ~~dat~~ zoo

het wil wegen na malerische

begeerten of extreem individualisme,

een ~~voorkeur~~ ~~en~~ ~~het~~ ~~ver~~ ~~loste~~ ~~van~~

~~maatschappelijke~~

~~het~~ ~~maatschappelijke~~ ~~wordt~~ ~~ver~~ ~~zacht~~

"^{anderen} ha volgen leidt tot de brudie" 28 derm

be kenne hem als dichter die in 1913

de Nobelprijs van de literatuur had gekregen

men was een

shepunn

em. uit

antwoordt. ~~Wat~~ ~~van~~ ~~de~~ ~~wereld~~

WIJ SLAVEN VAN SURINAME

Ad de Lion.

12/10/2020

in de CHRON

Heetken van Nederland
as koloniale heidilles

63/65

De kakholak kan zijn reukten
met dwa golden in de kich van een
vogel

blz 87

Nederlandse geneeskunde
Winkler Prins.

104

(201) Stief. 2 kamp SANDBOSTEL
in Bremer vdr de
VAN Neuengamme 24 april
naar SANDBOSTEL 1947 (TSC)

Har herbeginnen Lene 1980
als enige zijn naa red afgerope
de tocht

les 61/62

63 64

GELEZEN EN BESPROKEN TEKSTEN

Frantz Fanon, *Zwarte huid witte maskers*, Octavo Publicaties, 2018

Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname*, Atlas Contact, 2020

Ta-Nehisi Coates, *Tussen de wereld en mij*, Amsterdam University Press, 2015

bell hooks, 'Representing Whiteness in the Black Imagination', in: bell hooks, *Black Looks: Race and Representation*, South End Press, 1992, pp. 338-346

Pankaj Mishra, *From the Ruins of Empire*, Picador, 2013

Ewald Vanvugt, *Roofstaat – wat iedere Nederlander moet weten*, Nijgh & van Ditmar, 2015

Philomena Essed, *Alledaags Racisme*, Uitgeverij van Gennep, 2018
(origineel uitgegeven door Feministische Uitgeverij Sara, 1984)

Philomena Essed, *Racismekennis*, Uitgeverij van Gennep, 2020

Hans Boutellier, *Het nieuwe Westen. De identitaire strijd om de sociale verbeelding*, Uitgeverij van Gennep, 2021

Marcel Mauss, *Essay over de gift, Boom*, 2014

Houria Bouteldja, *Witte mensen, Joden en wij*, Leesmagazijn, 2020

Machteld de Jong en Huub Nelis, *Help, onze school is gekleurd!*, Nijgh & Van Ditmar, 2018

Judi Mesman, *Opgroeien in kleur*, Balans, 2021

Karwan Fatah Black, *Slavernij en beschaving. Kleine geschiedenis van een paradox*, Ambo|Anthos, 2021

Sinan Çankaya, *Mijn ontelbare identiteiten*, De Bezige Bij, 2020

Edward Said, *Oriëntalisme*, Atheneum, 2022

Amitav Ghosh, *The Nutmeg's Curse. Parables for a Planet in Crisis*, John Murray, 2021
(vertaald in het Nederlands: *De vloek van de nootmuskaat. Boodschap aan een planeet in crisis*, Atlas Contact, 2023)

David van Reybrouck, *Revolusi. Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld*, De Bezige Bij, 2020

Lotfi El Hamidi, *Generatie 9/11. Migratie, diaspora en identiteit*, Uitgeverij Pluim, 2022

Gloria Wekker, *Witte Onschuld*, Amsterdam University Press, 2020

Mohamed Mbougar Sarr, *De diepst verborgen herinnering van de mens*, Atlas Contact, 2022

Ta-Nehisi Coates, *The Waterdancer*, One World, 2019
(vertaald in het Nederlands: *De waterdanser*, J.M. Meulenhoff, 2020)

Octavia Butler, *Kindred*, Doubleday, 1979 (vertaald in het Nederlands: *Verbonden*, A.W. Bruna, 2022)

Saidiya Hartman, 'Venus in Two Acts', Small Axe, Indiana University Press, 2008, vol. 12, issue 2, pp. 1-14

Olúfemi Táíwò, *Tegen kolonisatie – een pleidooi voor Afrika's eigen competentie*, Prometheus, 2023

Adriaan van Dis, *De kolonie mept terug- Over witte arrogantie en voortschrijdend inzicht: een denkoefening en leesreis*, Atlas Contact, 2024

Sibo Rugwiza Kanobana, *Publieke ruimte 11 - Witte orde - Over ras, klasse en witheid*, de Geus, 2024

Dalilla Hermans, *Het laatste wat ik nog wil zeggen over racisme*, Borgerhoff & Lambergts, 2020

WINNER, 2015 NATIONAL BOOK AWARD FOR NON-FICTION

'I've been wondering who might fill the intellectual void that plagued me after James Baldwin died. Clearly it is Ta-Nehisi Coates.

The language of *Between the World and Me*, like Coates's journey, is visceral, eloquent and beautifully redemptive. And its examination of the hazards and hopes of black male life is as profound as it is revelatory. This is required reading.'

TONI MORRISON

'An impassioned letter to [the author's] teenage son—a letter both loving and full of a parent's dread—counseling him on the history of American violence against the black body, the young African-American's extreme vulnerability to wrongful arrest, police violence, and disproportionate incarceration.'

DAVID REMNICK, *New Yorker*

'A book designed to wake you up.'

Guardian

'Ta-Nehisi Coates is the James Baldwin of our era, and this is his *cri de coeur*. A brilliant thinker at the top of his powers, he has distilled 400 years of history and his own anguish and wisdom into a prayer for his beloved son and an invocation to the conscience of his country.

An instant classic and a gift to us all.'

ISABEL WILKERSON, author of *The Warmth of Other Suns*

'Powerful and passionate...profoundly moving...a searing meditation on what it means to be black in America today.'

MICHIKO KAKUTANI, *New York Times*

'Brilliant...[Coates] is firing on all cylinders, and it is something to behold: a mature writer entirely consumed by a momentous subject and working at the extreme of his considerable powers at the very moment national events conform to his vision.'

Washington Post

Vertaald al:

Tussen de wereld en mij

10/2

gelled them 6/2 19
poterding
gelled school - 116

} Islam in Nederland 2.0
Even more -
Sjiteen

HELP, ONZE SCHOOL IS GEKLEURD!

MARJOLEIN DEUNK

BESTE TOEKOMSTIGE LEERKRACHT,

Ik twijfel over hoe ik je aan zal spreken. Ben je wel een toekomstige leerkracht? Je bent student en je leert bij mij iets over pedagogiek, ontwikkelingspsychologie en onderwijswetenschappen. Tegelijkertijd werk je toe naar je onderwijsbevoegdheid voor het basisonderwijs. Maar kan ik ervan uitgaan dat je daadwerkelijk als leerkracht in het basisonderwijs terecht zult komen? De vacatures zullen er wel zijn, maar zal je voor deze baan kiezen en blijven kiezen? Het idee dat dat wat ik jou leer door kan sijpelen naar generaties leerlingen in jouw toekomstige klassen doet me goed. Ik houd me dus toch maar voor ogen dat jij toekomstige klassen zult hebben; soms moeten we onszelf moed inspreken. Ja, ik laat de gekozen aanhef staan. Beste toekomstige leerkracht, toen ik net begon met onderwijs geven, probeerde ik de informatie uit studieboeken zo goed mogelijk toe te lichten. In die begintijd bromde een collega me toe: 'We zijn toch geen samenvatters, lezen doen ze maar thuis.' Die collega had gelijk. Samenvatten is veilig, het bakent heel duidelijk af wat ik in mijn rol als docent moet doen en bovendien waarderen jij en je medestudenten het vaak als de stof hapklaar wordt opgediend. Maar ik doe het niet meer. Of eigenlijk, ik doe het wel, maar niet te veel en niet te uitpuittend, want hoe beter ik samenvat, hoe minder de noodzaak voor jou en je medestudenten om de studieboeken daadwerkelijk te lezen, hoe minder tijd er is om met elkaar te praten over wat jullie (hopelijk) gelezen hebben en hoe minder ruimte er is om connectie te maken met de stof, met het vakgebied, met elkaar en met de ideeën en idealen die je hebben doen kiezen voor een pedagogische studierichting.

Trok je je wenkbrauwen op bij het lezen van 'connectie' en 'ideeën en idealen'? De gedachte dat je dat zou kunnen doen deed me twijfelen dit op deze manier op te schrijven – de grens tussen bevlogen en overdreven is dun (of zou dat iets Gronings zijn?). Hoe dan ook, sinds ik ons steeds duidelijker zie als onderdeel van de Alma Mater, ben ik veranderd als docent. Ik zou willen dat je aan het eind van een vak de vakinhoud niet alleen kent, maar ook *voelt*. Ik zou willen dat die kennis in je haarvaten is gaan zitten, dat wat je geleerd hebt je blik stuurt, door je hoofd schiet als je 's avonds een boek leest, iemand spreekt of een verhaal hoort. Daarom ben ik altijd op zoek naar romans, gedichten, podcasts en beelden die de leerstof illustreren, of nuanceren, bevragen, bezielen zelfs.

Ik probeer zelf ook kennis te voelen, met de *Bomen*-groep, door samen boeken te lezen. We lezen verhandelingen over onrecht, vaak vanuit een heel persoonlijk perspectief geschreven. Dat zijn geen gezellige boeken, verre van, meer een stomp in de maag. Binnen de leesgroep deuken we weer uit, maar de verhalen laten hun sporen na. Ik zou dit soort ervaringen wel met mijn onderwijs willen vervlechten, maar ik kan jullie toch niet plompverloren een zwaar boek in de schoot werpen? Bovendien hebben we wel meer te doen. Hoe kan ik langs dit gevoel scheren, het lichter maken, zodat je je niet meteen afsluit en – als de tijd er rijp voor is, want soms is dat gewoon niet zo – er iets van blijft hangen?

Ik zal je iets vertellen, een anekdote, van ruim zeven jaar geleden.

Ik stond, met mijn zoon in mijn buik, in de supermarkt voor een schap rijst. Het was een grote supermarkt en dus ook een groot, kleurrijk schap rijst. Er stond van alles: basmati-, pandan-, snelkookrijst. Witte, rode, gele, zwarte rijst. Voor wie dat wil, wilde rijst. Builtjesrijst, als je tenminste niet te veel geplaagd wordt door

gedachten aan plasticsoep. Risottorijst, voor wie zin heeft in de zorgeloosheid van vakantie en al roerend Piëmont in herinnering wil brengen. Wie niet roeren maar wel dromen wil, kiest paellarijst. Er is ook speciale sushirijst. Of toch gewoon gezonde zilvervliesrijst (let alleen wel op arseen). Een aantal pakken waren waarschijnlijk Uncle Ben's – pas in 2020 werd het publieke ongemak te groot om naam en logo onveranderd te laten. Helemaal onderaan: gebroken rijst. Mijn zoon gaf een klein trapje vanbinnen en ik stond daar maar te kijken naar dat ene pak Fair Trade.

Ik zie je voor me zitten hoor, tussen je studiegenoten, in lichte verwarring verkerend en je afvragend wat je met zo'n anekdote moet en of en hoe dit terug zal komen in het tentamen. Moppen wil je ook niet uitleggen, maar het is toch jammer als iemand de grap niet ziet. Dus op het gevaar af dat je me betuttelend vindt, zal ik toch wat toelichting geven. Als eerlijke handel en behandeling slechts één van de opties zijn, betekent dat dat oneerlijke handel en behandeling ook opties zijn. En oneerlijke handel en behandeling betekent dat men zich vrij voelt om geld te verdienen ten koste van anderen. Met welk recht? Laat dat binnenkomen: Met. Welk. Recht. Heus, ik snap het: die anderen zijn ver weg, anoniem, achter in de keten. Wij moeten ook aan onze eigen portemonnee denken. Als het echt te erg was, zou er toch wel een instantie zijn die had voorkomen dat dit in de winkel ligt? Wat maakt één pak rijst nu voor verschil? Maar toch: met welk recht?

Beste toekomstige leerkracht, hoeveel zin heeft het om het vanzelfsprekende gevoel van superioriteit in een deel van onze wereld te leren zien? Als je het eenmaal ziet, kun je het niet niet meer zien. Ik wil je niet deprimeren, ik wil dat je straks vol levenslust je diploma in ontvangst neemt! Bij mijn collega's en mij zal je hopelijk veel leren en buiten ons formele onderwijs om leer je nog veel meer. Je vergaart expertise, je leert door te doen. Straks heb je je eigen klas met leerlingen die je van alles wilt overbrengen, die je wellicht ook kennis wilt laten *voelen* – zoals de kleuters dat automatisch al doen. De belangrijkste les die ik je mee wil geven gaat niet over een ontwikkelingspsychologische theorie, of over de achtergrond van pedagogische keuzes en al die andere ontzettend interessante en relevante vakinhoudelijke onderwerpen. Wat mij betreft is de belangrijkste les, voor jou, voor mij en voor ons allemaal, dat we onszelf hardop kunnen afvragen: is dat wat vanzelfsprekend lijkt wel vanzelfsprekend?

Tot zo ver. Ik hoop dat ik je niet heb afgeschrikt met een al te zware brief. Iets luchtigers om af te sluiten dan. Had ik je al getipt over *De binnenkant van mij*, het prachtige prentenboek van wijlen bell hooks? Het gaat over de moeite die we kunnen doen om elkaar te leren kennen, als tegenwicht voor onze vanzelfsprekende aannames over elkaar, wie we zijn en waar we vandaan komen. Misschien is het leuk om eens te lezen met de kleuters op je stageschool. Met haar woorden eindig ik.

*Als je wil weten wie ik ben
Kom dan
binnen
Kom mee naar
de binnenkant van mij;
ik besta uit verhalen,
verhalen over vroeger, over nu, over later.*

Marjolein

te naar het midden van de Nijl.³¹ Terwijl kruisridders door het houten bouw-
sel naar boven klauterden, schoten de moslims boven op de stenen toren het
voorstel deel van de vallader in brand. Op de andere Nijloever lag de patri-
arch van Jeruzalem met zijn gezicht in het zand te bidden, terwijl ridders en
bisschoppen barrevoets en in plechtgewaad luidkeels de hemel om bijstand
smeekten.

Een jonge Fries, Hayo van Wolvega, sloeg met een dorsvlegel meerdere
moslims dood, onder wie de vaandeldrager van de sultan. Een ridder uit Luik
betrad als eerste christen de toren van de vijand. De moslims staken nu de
bovenverdieping van het gebouw in brand, zodat de christenen zich over de
vallader moesten terugtrekken. Maar een zwerm kruisvaarders landde op de
smalle strook land aan de voet van de toren. Zij legden vuren aan bij de poor-
ten en de volgende ochtend gaven de moslims zich over. De christenen leid-
den de groep van 112 Egyptische gevangenen in zegepraal door het kamp.³²

De leiders van het kruisleger besloten de bestorming van de stad Damiate
uit te stellen tot de komst van versterkingen uit Europa. De meeste Hollan-
ders en Friezen wachtten de overwinning niet af en zeilden naar huis. De he-
mel leek de Friezen voor hun desertie van het slagveld te straffen want de dag
na hun thuiskomst zorgde een storm in delen van Friesland voor een over-
stroming waarbij velen verdronken.³³ In Egypte duurde het nog meer dan een
jaar voordat Damiate, verzwakt door ziekte en ellende, zich in de nacht van 5
op 6 november 1219 overgaf. De moslims die de belegering hadden overleefd
verdwenen zoals gebruikelijk naar een slavenmarkt of in een massagraf.³⁴

Huet herinnert eraan dat de Nederlanders, dankzij Olivier van Keulens
uitvoerige verslag van hun treffen met de islam, al vroeg wijd bekend stonden
als intercontinentale plundersaars. Huet: 'Onze kruisvarende christenen van
1217 beseffen half en half hoe ver hun landgenoten en medegelovigen in dit
opzicht bij de mohammedanen achterstaan. Aan geen andere bouwkunstige
vormen gewoon dan de lompe of armoedige abdijen Bloemhof en Rozeveld,
vervult hen de moorse architectuur met een bewondering die zij onder woor-
den zouden willen brengen. Doch zij zijn nog te zeer bosjesmannen van het
Noorden om te kunnen eerbiedigen wat zij niet begrijpen. Hun christendom
en hun rassenhaat doen hen in de kunstgewrochten van de mohammedanen
werken van de Boze zien. Hoe meer zij aan gruis te slaan, te kappen en te ka-

1618) die in Moortje iemand laat zeggen:

'Onmenselijk gebruik! Godloze schelmerij!

Dat men mensen vent, als paarden in slavernij!

Hier in de stad zijn er ook, die zulke handel drijven,

*In Brazilië: maar 't zal God niet verborgen blijven.'*¹¹⁴

Naarmate de winsten toenamen verstomde de tegenstand.

Dezelfde nationale catechismus die van Laurens Jansz Coster de uitvinder van
de boekdrukkunst maakte, verhief Hugo de Groot tot 'vader van het interna-
tionaal recht'. Vaderlandslievende historici stellen Grotius niet langer voor als
de grondlegger van het internationale recht, maar ze erkennen algemeen dat
hij met zijn *Jus Belli ac Pacis, Het recht van oorlog en vrede* een invloedrijk na-
volger was van de Spaanse dominicaan en theoloog Francisco de Vitoria. De
geschiedenis van De Groots standbeeld door de beeldhouwer Johan Polet bij
het Hooggerechtshof in Den Haag in 1938 is een goed gedocumenteerd voor-
beeld van hoe geleerden en politici een nationale held fabriceren.¹¹⁵

Grotius was in heel Europa ook een vooraanstaand rechtsgeleerde omdat
hij niet alleen de zeeroverij maar ook de mensenhandel verdedigde. Met mo-
zaïeken van citaten uit de Bijbel en de klassieken¹¹⁶ verklaarde hij een oude
opvatting van de christenen ook een pijler van het moderne internationale
recht. Namelijk dat de beschaafden de barbaren die het natuurrecht uitzon-
derlijk ernstig overtraden, zoals door kannibalisme en incest, met geweld van
hun misdaden moesten afhouden.¹¹⁷ Misericorditer, geweld uit mededogen.
De Spanjaarden die landstreken overvielen om er hetero- en homoseksuele
orgieën af te schaffen en rijkdommen in beslag te nemen, verdienden volgens
Hugo de Groot overal ter wereld navolging. (Zie 1927: Boven-Digoel.)

1609: DE ADMIRAALS VERHOEFF EN HOEN IN DE MOLUKKEN

Vanaf Texel vertrok eind 1607 een VOC-vloot van dertien schepen onder ad-
miraal Pieter Willemz Verhoeff (ca. 1573-1609). De oorlog tussen Spanje en
de Republiek duurde al bijna 40 jaar (onherroepelijk begonnen met de ont-
hoofding van de graven Egmond en Van Hoorne in Brussel in 1568). Beide
landen waren uitgeput, maar voordat zij een voorlopige of permanente vrede
sloten, wilden de Staten-Generaal en de VOC-directie zoveel mogelijk steun-
punten in Azië bezetten.

SOEMITRO POERBODIPOERO

LIEVE ELIZABETH EN SOEMITRO,

De tijd is aangebroken om mij in deze brief tot jullie in het bijzonder te richten. Dit is het juiste moment, omdat de geschiedenis die wij met elkaar delen ook onze toekomst bepaalt. Nou ja, delen. Ja, ik denk het wel. Als jullie niet waren geboren en het leven niet hadden geleefd wat jullie hebben gehad, had ik dit niet kunnen schrijven.

Er zijn twee momenten geweest in mijn leven dat ik voelde dat ik verder moest zoeken naar de verbinding tussen jullie oorsprong en mijn vragen. Mijn vragen over mijn afkomst, de ongelijkheid in de wereld, het onterechte leed dat mensen elkaar aandoen. Over discriminatie en racisme, over inclusie en diversiteit, over de ongelijke verdeling van macht en middelen.

Het eerste moment was in de bibliotheek van het sultanspaleis, De Kraton Paku Alaman, gelegen in Yogyakarta. Mijn eerste bezoek aan het prinsendom waar jij, Raden Mas Toemenggoeng Soemitro Poerbodipoero, bent opgegroeid. Mijn naamgenoot, mijn opa. Daar stond het, op een zwart ouderwets schoolbord. Een uitgetekende stamboom met jouw naam, R.M.T. vorstelijk ervoor. Mijn naam ook, lager in de boom, hoe was het mogelijk? Iemand heeft hier aan de andere kant van de wereld mijn naam op een schoolbord geschreven en de lijn getrokken van toen naar nu. Tijdens de rondleiding werden wij 'afstammelingen' als familie onthaald met rituelen en buigingen die mij vreemd waren en vreemd zijn gebleven. Het had iets magisch en ongrijpbaars. En ik begreep toen niet goed waarom jij dit leven hebt verlaten of bent ontvlucht. Toch was het ook niet mijn thuis, dit land, de mensen, de drukte. Verwarrend dat hier een deel van mijn roots liggen. Bedekt onder aarde en een bladerdak van stilzwijgen, zwarte pagina's, nooit omgeslagen. De stoffige geur van de oude boeken zal me altijd bijblijven en altijd roept hij deze herinnering op.

Ik heb het wel geprobeerd, het te ontrafelen. En uit nieuwsgierigheid, het te begrijpen. Ik durfde jou nooit direct vragen te stellen. Met militaire discipline wees je iedere toenadering af die ook maar raakte aan het blijkbaar pijnlijke verleden. Een pantser van Oost-Indische doofheid, precies wanneer het uitkwam. Iedere ochtend een druppel levertraan in de nog viezere Brinta bij de logeerpertijen was geen uitnodiging tot diepgaande gesprekken voor de jongvolwassen man die ik werd. We vonden elkaar in tennis, trainen, geduld en beheersing van de ademhaling bij boogschieten, schermen en Javaanse dans. Terugkijkend een fantastische dekmantel om samen te kunnen overleven en onze hechte band in stilte te laten groeien. Ik hield ervan om uren naar je te kijken.

Oma Titi heb ik wel gesproken. Bladerend door restanten fotoboeken stuitte we op flarden van een idyllisch Nederlands-Indisch leven in koele koloniale buitenhuizen in de bergen. 'Totdat de Jappen kwamen...', zei oma dan, terwijl ze plots gekrenkt het fotoboek dichtsloeg, het hiaat weer zwart werd en onbesproken bleef. Ik liet het rusten. En toch bleef het ergens knagen. Een schuldgevoel, machteloosheid en schaamte over niet genoeg weten over een verleden dat ons voorgoed gevormd heeft.

Het tweede moment waarop ik voelde dat ik verder moest zoeken was aan de Afobakalaan in Paramaribo, Suriname. Het kaarslicht verlichtte een buitenmuur waarop de stamboom van moederszijde was uitgetekend. Half Paramaribo was uitgelopen, omdat iedereen wel iemand kende die familie was, of er zo van over-

tuigd was zelf familie te zijn, dat zij hun naam gewoon ergens bij de stamboom plaatsten. Bovenaan stond jij, Elizabeth Pohl. Slechts een naam aan jou gegeven bij de status van 'vrijgekochte slavin' uit een weinig besproken verleden. Mijn bijzondere 'Taante', zoals meerdere nichten van mijn moeder genoemd worden, was de archieven in gedoken. De uitgetekende stamboom op velletjes papier bewoog zwoel in de tropische avondwarmte. Plakband en lijnen verbonden mij, via omwegen weliswaar, maar overduidelijk met jou. Vele 'Tories' vulden de avond, maar niemand sprak uit dat wij allen voortkomen uit slavernij, mensenhandel en uitbuiting. Desondanks voelde ik mij daar thuis, in het werelddorp Paramaribo. Alsof het jouw bedoeling was te zeggen: Kijk! Zie het dan, durf de vraag te stellen. Waarom zo weinig eigenwaarde? Wat hebben jullie nu echt geleerd?

'Zet me een cola!', commandeerde een van onze Taantes mijn broer. Die gaf schoorvoetend toe en vroeg zich ronduit beledigd af wie er nu te gast was. Later die avond dronken wij onze eigen cola met rum in een schommelstoel op de veranda van een volledig houten huis in koloniale stijl. Het bezoek aan een oude plantage had bij mij een heftige indruk achtergelaten en de warmte en de drank konden mij alleen maar in een melancholische lachbui doen uitbarsten. De hachelijkheid. Zo uitkijkend op de rivier. Wij. Hier. Jaren later ben ik met mijn zoon teruggegaan naar Suriname. Het blijft een stukje thuis wat je dan laat zien. Er niet wonen en je toch thuis voelen in een totaal ander ritme. En alleen daar, in Paramaribo, waande ik mij op Blauwgrond, tussen de stoffige eettentjes en geur van kreteksigaretten, in één moment heel even bij jullie samen.

Mijn queeste was begonnen, de boom groeide en schoot wortel, diep genoeg om overeind te blijven en omhoog te kijken. Totdat het ging stormen.

Ik lees nu met een bijzondere groep mensen over de geschiedenis van racisme en ongelijkheid. Op de snijvlakken van kunst, wetenschap en onderwijs schuurt het ongemakkelijk. Tegelijkertijd geeft de wrijving een warmte af als van een haardvuur, waar je veilig kunt zitten en de verhalen tot je kunt nemen of kunt delen.

Sinds we hiermee zijn gestart voel ik mij na elk boek, na elke discussie en na vele reflecties geschokt en verrijkt tegelijk. Geschokt omdat er zo gigantisch veel is dat ik niet weet, wist, of simpelweg nooit zo heb gezien. Verrijkt, omdat ik leer. Niet alleen moet de geschiedenis zoals ik die ken worden herschreven, maar persoonlijke puzzelstukjes krijgen tevens een plek. De zwarte hiaten die nooit besproken werden thuis, verhuld, verzwegen, met militaristische precisie omzeild – zij worden expliciet blootgelegd, of uit de grond gerukt. Pijnlijk heldere inzichten over de mechanismen die schuilgaan achter de wereldorde verklaren de gebeurtenissen in mijn dagelijks leven. Soms ben ik woedend! Van binnen natuurlijk, als netjes opgevoede Indo-Europeaan.

De boeken geven mij antwoorden op de vragen die ik heb, vragen die ik blijf te delen met velen op dezelfde golflengte van nieuwsgierigheid en verdriet. Soms zijn het grote vragen, zoals die opkomen bij het ontstaan van de Black Lives Matter-beweging. Soms zijn ze klein, in het dagelijkse racisme dat bijna ongrijpbaar passeert en mij overvalt in een oogwenk, een moment van verbazing. Ik kan er nog steeds niet goed direct op reageren en heb verwerkingstijd nodig. Een luxe die jullie niet hadden. De keuzes die jullie hebben gemaakt, de keuzes die jullie niet hebben gemaakt, hebben ons lot bepaald. Jullie levensgevaar heeft mij relatieve vrijheid en levensvreugde gebracht.

Ik leef mijn leven met privileges die ik zelf nooit heb verdiend. Anderen hebben dit voor mij mogelijk gemaakt. Zonder het koloniale verleden en de Gouden Eeuwen van uitbuiting van een roofstaat, slavernij en oneerlijke handel was ik nooit zo rijk

geweest als ik nu ben. Had ik niet de status gehad die ik heb. Had ik mij niet kunnen voegen naar het systeem dat ons vraagt in de pas te lopen. Misschien zochten jullie beiden ook wel een overlevingsstrategie, een manier om het leven draaglijk te maken voor jezelf en je geliefden. Ergens begrijp ik wel dat dat een overweging kan zijn, dat je heult met de vijand en het ontoelaatbare binnenlaat: de macht over je eigen waardigheid overdragen aan de ander, en je leven afstaan om een ander leven te redden. Dat waartoe eigenlijk niemand – niemand! – gedwongen mag worden. Het was ontoelaatbaar en toch is het gebeurd.

Het liefst had ik nu met jullie aan tafel gezeten, om jullie die kant van het verhaal te laten vertellen. Maar nu lees ik de verhalen van vele anderen en word ik door schade en schande wijzer met het lezen van het ene na het andere prachtige, vaak ook confronterende boek. Jullie persoonlijke verhaal zal ik echter nooit uit jullie monden kunnen horen. Dat is spijtig en verdrietig. Ik troost mij met mijn voorstellingsvermogen en de creativiteit die ik haal uit ontmoetingen met bijzondere en alledaagse mensen. En ik beloof jullie dat ik zal blijven terugkeren naar jullie geboortegrond. Om mij te voeden en mij thuis te voelen.

Ik zeg altijd dat ik ongelovig ben, maar begin te geloven dat dit bijna niet waar kan zijn. Het is niet in religieuze zin dat ik mij kan verbinden in het hogere. Maar ik heb wel vragen die passen bij een overtuiging volgens welke de dingen niet zomaar lopen, omdat ze moeten zijn zoals ze zijn. Ik ben toch op dit deeltje van de aardkloot terechtgekomen om in ieder geval een poging te doen de wereld een klein stukje beter te maken. Dat doe ik, denk ik, door bij te dragen aan het onderwijs, aan de prachtige vorming van het jonge brein van de volgende generaties, aan de bestaande systemen en aan de cultuur. Zaadjes planten en hopen dat zij door de juiste weersomstandigheden een keer zullen ontkiemen. Dat doe ik met de verwaterde stukjes diversiteit die ik meedraag in mijn genen en de gigantische geschiedenis en de diaspora's die daaraan gekoppeld zijn. Zonder het uitdragen van het Grotere Verhaal verlaten we de aarde toch net zoals wij geboren zijn: onwetend. Ik voel me toch een beetje als de verdomde missionaris voor wie ik de deur zo vaak heb gesloten. Nu sta ik aan de andere kant, wachtend totdat er iemand opendoet. Een kleine kier is al genoeg, om een boek naar binnen te werpen...

Schrijven aan de toekomst is natuurlijk de missie, maar ik moest beginnen met terugschrijven naar het verleden. Niet uit gemak, maar als een stap voorwaarts.

Tot slot wil ik nog een derde moment noemen waarop ik wel moest zoeken naar de verbinding tussen jullie en mij.

Ik liep de tentoonstelling *Revolusi* in het Rijksmuseum binnen en schrok me een ongeluk. Overal hingen portretfoto's van jonge Indonesiërs, mannen die stuk voor stuk op jou lijken, opa, Soemitro, mijn naamgenoot. Zij stonden aan de andere kant van de geschiedenis, tegen de kolonisator, voor onafhankelijkheid. Dat maakt hen niet beter of meer, maar wel anders. En toch verandert het niets aan jullie verwantschap. Aan de onze. De menselijkheid is ver te zoeken in de geschiedenis, en zo is dat ook vandaag de dag het geval. Maar ik sluit hoopvol af. Ver buiten mijn comfortzone. Jaren van jullie verwijderd, is het de kracht uit jullie verhalen die ik ontvang. En mag doorgeven.

Soemitro

Amsterdam, november 2022

IK SCHRIJF JULLIE, LIEVE ABY EN BENJAMIN,

Twee onlangs gearriveerde aardbewoners. Jullie beiden, de kinderen van dierbare vrienden.

Benjamin, jij bent geboren in september, en Aby, jij in december.

Jouw geboortekaartje, Benjamin, is een aquarel. Op papier. Hij kwam in een envelop mijn bus in. Twee paar handen dragen jou samen, geven jou aan elkaar door. Handen die in een fijne penseeltoets in elkaar overvloeien, een verbinding aangaan. Je vader, moeder, Jos, en ik, kennen elkaar nu een paar jaar, sinds je vader werd gevraagd om een film te maken over het werk van Jos en mij. We hebben met elkaar vele en fantastische gesprekken in onze studio gehad. Veel lol ook trouwens. Ter voorbereiding van de film, maar zeker legden die sessies ook de fundamenten van een vriendschap die na de realisatie van de film gelukkig doorging. Zo goed was de film, zou je kunnen zeggen! Voor de draaidagen nam je vader ons mee dwars door Nederland, van de ene locatie naar de andere, locaties die hij samen met je moeder en met Google had gezocht en voorbereid: een *derive*, een aaneengeregen keten van plekken, kruis- en markeringspunten. Mooi trouwens dat *derive* vertaald kan worden als ontstaan, afleiden, voortkomen, afstammen, ontspruiten. Een proces. Leven. Een mix van Mondriaan, het gemaakte landschap van Nederland dat je wel zeker ook als een sculptuur of schilderij kunt zien, en een surrealistische en soms hilarische verhaallijn. Ons eigen fragmentarische gemompel in de voice-over maakt duidelijk dat we misschien wel veel te vertellen hebben, maar er niet een eensluidend verhaal te vertellen is, niet over ons noch over de mensen die we ontmoeten in ons leven, noch over het land waar we ons bevinden. Gelukkig maar. Ivan, je vader, maakte een constellatie van verhalen-in-beeld die in elkaar grijpen. Een rollercoaster roadmovie. Van het ruwe havengebied van de Maasvlakte via de veerpont bij Spijkenisse naar een hoogbouwdak in het midden van Utrecht, naar een basketbalveldje in Kanaleneiland, naar een vliegveldje in de kop van Noord-Holland, naar een zandverstuiving vlakbij Soest. Afstand en beweging: alle kanten van Nederland zagen, voelden en beleefden wij met elkaar in die lange korte warme avontuurlijke twee dagen. Van boven, van onderen, van links, van rechts. Met meerdere auto's. Ik zie Ivan met Marjolein, die de productie deed, achter het stuur, nog zitten, rijdend en uit volle borst, hoewel ik dat natuurlijk niet kon horen, meezingend met de radio. Rood autootje. Een mooi gezicht was dat.

We hebben het ook gehad over racisme. Later. We werden daartoe gedwongen, want we ervoeren dat zelf niet in onze samenwerking. Tijdens de première van de film vroeg iemand ons hoe wij elkaar gevonden hadden, en ook 'of dat een beetje ging'. Wat antwoord je op zoiets? Hoe vertel je wat een bijzonder proces we met elkaar hadden, hoe we met elkaar de complexiteit, de psychologie, de aard, van moderniteit in een notendop van twee dagen hadden doorploegd en, jawel, helemaal doorgrond, in woord, beeld, en ervaring, en hoe dit een dynamische fantastische samenwerking, en meer dan dat, was, en hoe trots we allemaal waren op de film, als dat, ja, als dat heel erg duidelijk niet was wat vragensteller impliceerde? Toen, en ook daarna hebben we het gehad over racisme. Hoe de film werd ontvangen. Hoe hij niet voldeed aan de verwachtingen, want wat is dat nou eigenlijk, zo'n film over twee witte kunstenaars door een filmmaker van kleur, een

film die over andere dan etnische identiteiten gaat, namelijk en bijvoorbeeld, over culturele identiteiten die zich in een gedeeld landschap, een gedeelde plek, manifesteren en met elkaar verbinden? Dwars door alles heen klieft? Hoe je vader zich in zijn werk en leven tegen culturele-identiteits-stigmatisering verzet, niet wil dat identiteit altijd het subject moet zijn. Omdat het er niet toe moet doen, en hoe we zien dat dat wel een rol speelt. Er mee geconfronteerd worden. Hoe het mogelijk is dat jullie elkaar hebben gevonden... Daarmee om te gaan, je tegen te verzetten, dat te veranderen, is een van de grote opgaven van onze tijd, voor iedereen.

Aby, jou zag ik voor het eerst via instagram, daarna in levenden lijve, en zo klein! Jij bent de uitkomst van een even grote, wijde, brede, maar andere 'blended' achtergrond: van een Friese Nederlander, ter wereld gekomen in Pakistan, opgegroeid in Bangkok en Australië, naar Rotterdam gekomen om hier te studeren. Je moeder, Eloise, is Australische en woont ook al wel vijftien jaar in Nederland, om de hoek, in Charlois, die oude wijk in Rotterdam. Eloise is schrijver en curator. Je ouders zijn ook onze ex-studenten, met nadruk op 'ex', want ik vraag me heel vaak af wie nu van wie leert, en hoe leren zich eigenlijk ontvouwt. Jouw grootouders wonen trouwens in Australië: ze hebben jou misschien nog wel niet ontmoet. Of misschien nu, zo langzamerhand, wel, want ik hoorde dat ze eraan komen.

Aby en Benjamin. Twee onlangs gearriveerde aardbewoners, piep-jongen van geliefde vrienden. A en B. De twee eerste letters van het alfabet. Als je heel goed kijkt en je concentreert op iets, dan valt alles daarna op de juiste plek, merk ik heel vaak. Zo zie ik naamgeving overal. Pas las ik een aankondiging: 'We have given the Singapore Biennale 2022 a name; we've called it Natasha', en, lees ik verder, 'een merkwaardige gebeurtenis ontvouwt zich wanneer een naam wordt gegeven. Alles lijkt misschien hetzelfde, maar wat het was is nu anders. Een plaats verandert in een thuis. Een figuur wordt vertrouwd. Het vormloze krijgt vorm. Het is maar een naam, maar er ontstaat een wereld mee. Terwijl het wordt uitgesproken, smeedt het relaties met wat er omheen is'. Er is veel 'gelegen' in het geven van namen, het benoemen, markeren van iemand, het begin van een persoon. Hoop, verwachting, belang, geladen concepten. Jullie hebben betekenisvolle namen gekregen. Namen met een historie. Mythische namen. Hiermee gaan jullie de wereld in, in een turbulente tijd waarin die wereld steeds even lijkt stil te staan, haar adem inhoudt... en hopelijk weer verder draait.

Benjamin betekent veel verschillende dingen, van de zoon van de juiste, tot de juiste persoon, of de jongste. In jouw geval misschien meer de juiste, want je bent de eerste en de jongste ineen. 'Ben' verwijst naar 'zoon', en 'jamin' heeft verschillende betekenissen: 'het zuiden', 'ter rechterzijde' en 'het geluk'. Al met al een naam die zich dwars door verschillende religies heen beweegt. Religies die al eeuwen met elkaar overhoopliggen: de christelijke, islamitische en joodse. Benjamin is ook de achternaam van Walter: schrijver, filosoof en cultureel denker, zeker voor veel kunstenaars. Walter Benjamin eigende zich grote speelruimte toe: hij was overal en nergens thuis en schreef over alles, een voortdurend proces om wat hij om zich heen zag, te onthullen. Een nieuwe wereld, die zich een eeuw geleden in het ontluikende stedelijke landschap van het nieuwe, moderne Europa ontrolde. Hij zag toen al, toont zijn tekst *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, dat de massamedia de samenleving zodanig veranderen zou, dat de dagelijkse ervaring van de werkelijkheid niet meer authentiek is. Volgens Benjamin ervaren we trouwens helemaal niet(s) meer. We beleven, en nemen informatie op 'van een ongeordende indifferente stroom van berichten en beelden die niet zijn ingebed in traditie en collectiviteit'.¹ Alles is simulacra, kopieën van dingen zonder origineel. En hoe meer verbonden we zijn met elkaar, hoe onthechter en vervreemder we ons voelen als

individuen. Dat doet me denken aan het voorbeeld dat Ivan ons een keer liet zien, een filmpje waarin Elon Musk laat zien dat we in een simulatie leven, niet de echte wereld, maar een imitatie van de wereld. Zou de wereld ons al lang ontgaan zijn zonder dat we erg in hebben?

In ieder geval groeien jullie nu op in een verstedelijkte wereld die snel verandert door een voortdurende klimaatcrisis, omdat we met zijn allen – aardbewoners die de ervaring van de grond onder de voeten verloren hebben – weigeren daar werkelijk iets aan te doen. Een wereld die technologisch alles en iedereen overal én altijd verbindt, wat iets anders is dan verbonden zijn. In deze wereld hebben we nood aan een gids die kan helpen om deze ontwikkelingen kritisch, onderzoekend en anders te bevragen. Jouw tweede naam Nasir betekent trouwens ‘helper’, hij die ‘de overwinning brengt’, maar laat ik daar verder maar niet over uitweiden, dat legt een nog zwaardere last op je schouders.

Aby komt natuurlijk onder andere van Abraham, stamvader, aartsvader, vader van vele volken, en rondtrekkende nomade, ‘van de wereld’, zouden we nu misschien zeggen. Ook een naam met het gewicht van een oerbeeld, ingebed in die drie religies waar ik het eerder al over had. Abraham, zo gaat het verhaal, offerde zelfs bijna zijn zoon om zijn ultieme geloof aan God te bewijzen. Voor Jason en Eloise ben je vooral genoemd naar Aby Warburg. Die was niet alleen zoon van een bankier, maar ook en vooral kunsthistoricus en verzamelaar van beelden en ideeën, fantastisch en invloedrijk. Voor mijzelf, en ook voor jouw ouders, verschaft je naamgenoot een ander inzicht, een ander overzicht, waardoor je andere vragen kunt stellen, vragen die je zonder zo’n inzicht niet gesteld zou kunnen hebben. Toen ik Jason en Eloise vroeg of zij het oké vonden dat ik deze brief schreef, zeiden zij: ‘Voor ons is Aby hoop; realistische hoop, hij is ook liefde, en verandering. Net als Warburg hopen wij dat hij mensen en momenten samenbrengt die nooit eerder voor mogelijk werden gehouden, buiten het gecategoriseerde denken. Aby is in potentie dat alles en ook gewoon zichzelf. We kunnen allemaal niet wachten om de brief te lezen en zullen hem koesteren. Dus ja! We zijn hier meer dan oké mee.’

In ons werk (ik zeg ‘ons’ omdat ik samenwerk met Jos, waarmee onze kunstenaarsidentiteit en -naam is omgesmolten tot meer dan de som der delen) zijn we eigenlijk altijd bezig met de tijd waar wij midden in zitten en met de illusie van de toekomst en met welke verhalen ons informeren. In de westerse cultuur zien we tijd, verleden, heden en toekomst, als een lijn, waarbij de toekomst, ongekend, onbekend, in het verschiet, voor ons ligt. In sommige andere culturen is het verleden gekend en het heden, wel, daar zit je midden in: beide liggen direct, of iets verder, voor je, die zie je, terwijl de toekomst achter je ligt, die kun je dus niet zien.

De fragmentatie en polarisatie van onze huidige tijd (in dit deel van de wereld, het Westen; sorry voor de ‘disclaimer’) is misschien wel begonnen in 1989 – het jaar dat een beslissende versnelling van economie, groei, ontginning, globalisme, beweging, bevolking, transport, markeerde – en leek te eindigen in 2020, toen in een paar weken de wereld piepend en krakend tot stilstand kwam door de pandemie die zich even snel en wijd verspreidde als mensen, goederen en kapitaal zich ooit bewogen. Ik was hoopvol dat onder druk van de pandemie alles vloeibaar zou worden en verandering mogelijk was. Maar niets is minder waar; we zijn inmiddels alweer ergens anders beland, de stroom spullen en mensen is alweer in volle beweging, en een woedende oorlog duwt de zorg om onze wereld opnieuw naar de achtergrond. Dat kan en mag niet, want de tijd tikt. Ons eigen blikveld reikt opnieuw niet veel verder dan wat we op een millimeter voor of achter ons zien. Ziende blind. Jullie leven zal daar zeker door beïnvloed worden. Terwijl ik jullie met deze brief – die ik aan jullie richt – voor ogen haal, en jullie recht in jullie gezicht kijk, zie ik de toekomst

voor mij – want dat zijn jullie, maar jullie kijken naar iets wat achter mij ligt, wat ik niet kan zien. Wat zie je en wat zie je niet, wat is het culturele web van verhalen waarin je wordt geboren, waar zijn parallellen, en waar vinden we elkaar?

‘Een naam is een voorstel, geen plaats, geen fixatie. Een veld van mogelijkheden’, schrijft Erin Manning over *The Three Ecologies* van Guattari, ‘dat een constellatie mogelijk maakt voor zoiets groots en immens als de constructie van een wereld, indirect een verschijning makend.’² Indirect verschijnen. Sinds enige tijd maak ik deel uit van een groep die maandelijks bij elkaar komt. Via literatuur en teksten, en soms ook beelden, lezen, leren en delibereren we over ongelijkheid en racisme. De geschiedenis en ervaring ervan, ook. En hoe dat meegedragen wordt, overgedragen, van generatie op generatie. Het lichaam als archief. Lezen en luisteren vanuit de gedachte dat verandering alleen tot stand kan komen als we een historisch besef ontwikkelen van de omvang ervan door de verhalen erover te lezen. Een ingang om het gesprek aan te gaan over waar we naartoe willen gaan met zijn allen. Het kan niet zonder elkaar, ondanks alles.

Aby, de eerste zoon, was eigenlijk geacht het bankiershuis Warburg & Co voort te zetten, maar zag al op zijn dertiende jaar dat hij daar niet zo verschrikkelijk veel zin in had. Hij had andere plannen. Zijn jongere broer Max nam het recht van de eerstgeborene van hem over in ruil voor de misschien wat lichtzinnige belofte dat hij elk boek dat Aby wenste zou kopen. Wie had kunnen denken dat dit de basis zou leggen voor zo’n immense verzameling met zoveel impact, waaruit Aby een nieuwe manier van kijken zou ontwikkelen, gebaseerd op het ‘lezen’ van beelden als een proces dat niet beheerst werd door een streven naar ‘universaliteit’, maar naar het leggen van verbanden?

Boeken, een bibliotheek, zijn een verzameling van kennis en van onverwachte relaties. Aby Warburg bouwde zijn hele leven aan zijn bibliotheek en archief van beelden. Om problemen aan de orde te stellen, tegenstrijdigheden aan het licht te brengen en grenzen tussen disciplines te overbruggen. Teksten en beelden zijn voor hem als instrumenten in een wetenschappelijk laboratorium, kritische observaties en commentaar op de politieke ontwikkelingen van zijn tijd. Gesprekspartners. Via beeldpanelen herschikte hij steeds maar weer opnieuw en opnieuw een wereld, voortdurend op zoek naar de randen, de grenzen van het beeld, zoals Ivan op zoek was naar de grenzen van het landschap. Waar val je van de rand? Wanneer kantelt een wereld en zie je de andere kant?

Voor sommigen vormt Warburgs *Bilderatlas*, met de introductie van disciplines zoals iconografie, sociologie, etnografie en psychologie in hun onderlinge verbanden, de basis van de moderne (westerse) kunstgeschiedenis, wat gezien kan worden als een voorbode (maar is dat niet een veel te lineaire perceptie?) van de hedendaagse beeldcultuur. Voor Warburg zelf maakte het deel uit van ‘een laboratorium voor de studie van de beschaving’. Zolang je begrijpt dat beschaving zich geografisch en cultureel uitstrekt van Bagdad tot Coruña en van Hamburg tot Aswan³ vormt zich in dat laboratorium een letterlijke routekaart naar culturele uitwisselingsroutes. Zijn panelen zijn een afgebroken, dynamische, niet-lineaire ‘choreografie’ van beelden en teksten die zich tot elkaar verhouden als burens of goede vrienden in een weefsel van tekst en straten. Een gedeelde wereld. Een ecosysteem. Een wandeling door een bos of een stad, met relaties en routes van verschillende aard en oorsprong die voortdurend worden gewijzigd. Wat mij betreft zouden musea zulke vragen moeten stellen. Waar (meervoud!) komen we vandaan? Waar zullen we heen gaan, welke onverwachte wegen bewandelen we, wat komen we tegen, welke verbindingen kunnen we smeden?

Jullie naamgenoten ontvouwen onafhankelijk van elkaar constructies, met

fascinerende verwantschappen. Door te kijken naar perioden in transitie, en vooral ook zich afvragend hoe je kan kijken, voelen, luisteren, grasduinen, observeren, waarnemen, in beeld, in taal, in een stad, in een landschap (ik zie dat allemaal als ‘veldwerk’), ontwikkelden zij beiden radicaal nieuwe manieren om veranderingen waar te nemen en te tonen. Als denkoefeningen voor, aan en met degenen, wij, jullie, die hier en nu zijn en ook in de toekomst die voor ons ligt en achter ons. Met deze brief breng ik jullie met elkaar in verbinding. Wie weet, misschien leidt deze ontmoeting tot iets nieuws, misschien niet.

Ik wens jullie, Aby en Benjamin, net zulke vrije geesten en radicaliteit toe als deze twee voorouders; en onszelf (ik, wij, jullie ouders, iedereen), die ook jullie wegbereiders en makers van jullie ecosysteem zijn, wens ik bij voortduring veel, en veel meer wijsheid en verantwoordingsgevoel toe.

Liefs, ook van Jos, Liesbeth

1

Jurgen Masure, ‘De wondere wereld van Walter Benjamin’, 2020. <https://jurgenmasure.medium.com/de-wondere-wereld-van-walter-benjamin-a342234360c0>.

2

Erin Manning, ‘Out of the Clear’, *e-flux Journal*, 2022: ‘The three ecologies are a proposition. They are not a place. To follow the artist-architects Arakawa and Madeline Gins, we might call them an architectural procedure. An architectural procedure is not an architecture. It is a fielding of potential that brings into constellation enabling constraints for the construction of a world. Procedurality is key.’ www.e-flux.com/journal/125/452291/out-of-the-clear.

3

Mark Rappolt, ‘How Art Historian Aby Warburg Changed the Way We See’, *ArtReview*, 2021. <https://artreview.com/how-art-historian-aby-warburg-changed-the-way-we-see>.

GISELINDE KUIPERS

LIEVE OMA,

Je bent al meer dan tien jaar dood, maar ik heb de laatste tijd vaak aan je gedacht.

Er is de laatste tijd veel te doen over kolonialisme, slavernij, kleur en racisme. Daarbij gaat het vaak over Nederlands-Indië, waar jij geboren bent. De premier heeft deze week zelfs 'diepe excuses' aangeboden voor het Nederlandse optreden tijdens de dekolonisatieoorlog, de nieuwe – veel betere – naam voor de politionele acties. En je broer was weer in het nieuws. Hij leeft hardnekkig door, 102 is hij nu. Er is een podcast (een soort radiofeuilleton maar dan op internet) over hem gemaakt, als 'laatste nog levende NSB'er'.

Ik hoor het je bijna zeggen: die dingen – Indië en de NSB – hebben niks met elkaar te maken. Maar ik denk van wel. Beide gaan over de voorrechten van sommige mensen op basis van afkomst, kleur en – niet schrikken – ras.

Van mijn grootouders was jij met voorsprong de meest bevoorrechte. Geboren in Buitenzorg in een groot huis direct aan 's Lands Plantentuin. Als peuter, vertelde je me ooit, sliep de baboe op een matje op de grond voor jouw bed. Later in Nederland ging je, als oudste dochter van een dorpsnotabele, uiteraard naar het gymnasium. Zo leerde je dat alles en iedereen in het leven zijn plaats had. En jouw plaats was altijd: bovenaan.

Dat standsbesef kleefde je je leven lang aan. Niet als snobisme (nu ja, heel soms) of dedain (ook wel hoor), maar vooral als een speciaal soort gemak dat hoort bij mensen die zich zeker voelen van hun plek in de wereld. Jij was – of leek – nooit bang als eerste ergens naar binnen te gaan. Je kon met iedereen een gesprek voeren. Je hoefde je nooit te verontschuldigen voor je rommelige huis, dat je niet kon koken, dat je hard praatte. Je had nooit last van ongemak in de omgang met mensen die iets voor je deden, de tuinman, de hulp, de verpleging. Hoewel je in je leven tot twee keer toe alles kwijtraakte, bleef dit standsbesef bij je, als een soort beschermende laag.

Als ik probeer te begrijpen hoe ras – sorry hoor, ik leg zo uit waarom ik dat nare woord gebruik – werkt, helpt het me om het te zien als precies dat soort standsbesef. Ook als je wit (jij zou zeggen: blank) bent, geeft dat je van jongs af aan het gevoel dat je bovenaan staat. Dat geeft bescherming, waardigheid, zekerheid, de mogelijkheid om tegenslagen te overwinnen. En daar word je op een bepaalde manier *aardig* van. Aimabel – want comfortabel genoeg om lastige kwesties te neutraliseren met een grapje, of er soepeltjes langs te laven. Authentiek – want je hoeft je niet anders voor te doen dan je bent. Empathisch – want genoeg ruimte in je hoofd om met anderen bezig te zijn. Want van mijn grootouders was je niet alleen de meest bevoorrechte, maar ook de aardigste. Tot je over de negentig was, kwamen klein- en achterkleinkinderen logeren op je rommelzolder en kamperen in je tuin, want bij jou was het leuk.

Ik schrijf jou hierover – al vind je dit allemaal vast enorm ongezeellig – om drie redenen. Jouw standsbesef verheldert voor mij hoe ras en racisme werken. Als ik het aan jou uitleg – juist iemand van jouw generatie en met jouw achtergrond – dan snap ik het misschien zelf beter. En het belangrijkste: door hierover aan jou te schrijven zoek ik naar een manier om afscheid te nemen van raciale denkpatronen en alles wat daarmee samenhangt, inclusief allerlei dingen die mij lief zijn.

Om te beginnen, ik probeer dus te begrijpen hoe ras en racisme werken. Af en aan probeer ik dat al een hele tijd. Misschien weet je nog dat ik voor mijn scriptie honderden racistische grappen verzamelde? Veel mensen vinden 'ras' een naar woord; jij vermoedelijk ook. Ik ook. Maar sinds een paar jaar gebruik ik het toch. Er is een beroemde sociologische 'wet', die luidt: als mensen *geloven* dat iets waar is, is het 'real in its consequences'. Je hoeft niet lang om je heen te kijken om te beseffen dat dit ook geldt voor ras. Je ziet de scheidslijnen tussen witte, zwarte, lichter en donkerder bruine, en zelfs 'gele' en 'rode' (het lukt me niet om dit te schrijven zonder aanhalingstekens en ongemak) mensen overal. Ras bestaat misschien niet in biologische, maar wel in sociologische zin: mensen geloven erin, dus is ras waar in zijn gevolgen.

De afgelopen jaren ben ik over veel dingen van gedachten veranderd als het gaat om kleur, ras en afkomst. Hoe dit komt voert te ver voor deze brief. Laten we het houden op: persoonlijke ervaringen, vriendschappen met mensen van kleur, maar ook de tijdgeest, een nieuwe generatie studenten. En een leesgroep waarin we boeken lezen van, dus niet over maar geschreven *door*, mensen van kleur: mensen met wortels in voormalig Nederlands-Indië, Suriname, maar ook India, de Franse Caraïben, Noord-Amerika en Afrika. Hierdoor ben ik ervan doordrongen geraakt dat ras een vorm van uitsluiting of achterstelling is die anders, groter, dieper is dan andere vormen van achterstelling. Standsverschil op wereldschaal.

Wat dat betekent: dat alles wat ik net over jou schreef – jouw aardigheid, waardigheid, die beschermende laag – dat dat voor mensen van kleur precies omgekeerd is. Dus: altijd beschroomd om als eerste – of überhaupt – ergens naar binnen te gaan, omdat er steeds opnieuw mensen zijn die je je onwelkom laten voelen. Altijd ongemak in de omgang met anderen die je op allerlei subtiele manieren laten voelen dat ze menen je meerdere te zijn, misschien zelfs verontwaardigd zijn als je daar iets van zegt.

Ik hoor je zeggen: ja, maar vroeger in Drenthe waren mensen ook heel arm, die kwamen ook met de pet in de hand bij ons binnen, zulke scheve verhoudingen heb je overal. Maar wat ras anders maakt, is dat bij verschil in kleur alledaagse ontmoetingen zijn verankerd in wereldwijde machtsverhoudingen. Ras betekent dat 'wij versus zij' altijd hoort bij 'hier versus daar'. Die verankering is asymmetrisch. Als 'zij' hier zijn, moet dat continu verantwoord worden: waarom ben je hier? Waar kom je *echt* vandaan? Wanneer ga je weer terug? Maar als 'wij' naar daar gaan, gaan alle deuren open. Op mijn reizen buiten Europa kreeg ik baby's in mijn armen gedrukt om mee op de foto te gaan, moest ik regelmatig poseren voor een foto met de hele familie, wilde iedereen zijn Engels op me oefenen, werd ik zomaar uitgenodigd voor diners en altijd omgeven door nieuwsgierige kinderen. Zulke ontmoetingen zijn ongemakkelijk door de ongelijkheid die eruit spreekt. Mensen zijn niet alleen zo verwelkomend – *aardig* – omdat (ze denken dat) ik rijk ben. Het komt ook door ras: de blauwe ogen en lichte huid waardoor onze voorouders wisten te overleven onder de bleke zon, op de mistige terpen en wierden langs de Noordzee. Historisch toeval maakte van deze aanpassing aan een geografisch misverstand – wie gaat er nu wonen in een zoutmoeras aan het einde van de wereld – een wereldwijd paspoort naar voorrecht. Als je wit bent, en dan vooral wit zoals wij met blauwe ogen en licht haar, doen mensen overal ter wereld aardig(er). Zomaar, zonder dat je er iets voor hebt gedaan.

Nog een ongezellig woord. Racisme. Je broers, je vader, en toch ook opa (al was die er typerend eloquent-vaag over), waren met hun geloof in de voortreffelijkheid van het Nederlandse volk denk ik echte politiek-ideologische racisten. Jij verafschuwde dat, al was je te loyaal om er openlijk afstand van te nemen. Maar in je omgang met mensen van kleur maakte je wel duidelijk onderscheid.

Laat ik het uitleggen met twee voorbeelden. Eerste voorbeeld: weet jij nog mijn feestje in Haarlem aan het Spaarne? Toen vroeg je aan de net gepromoveerde dierenarts J. – bruin met Curaçaose roots – of hij nu terug zou gaan naar zijn eigen land om de mensen daar te helpen. En voorbeeld twee: nichtje T., met Surinaamse roots, de enige van jouw nakomelingen van kleur. Je noemde haar ‘mijn pindaatje’.

In beide gevallen bedoelde je het niet kwaad. Sterker nog, ik denk dat je dacht dat je aardig was, dat het bij nichtje T. iets speciaals en liefs was, voor dit ene donkere achterkleinkind. Maar tegelijkertijd was duidelijk dat je hen zag als anders, op een manier die net niet helemaal fijn was.

Dierenarts J. lachte het toen weg, hij was wel wat gewend, zei hij. Maar met de jaren kreeg hij genoeg van steeds weer die vragen, opmerkingen, suggesties. Een paar jaar terug diende hij bij zijn werkgever een klacht in wegens discriminatie. Hij werd in het gelijk gesteld door een speciaal daarvoor ingestelde commissie. Maar hij had er weinig plezier van. Iedereen vond hem lastig, hij werd nog steeds niet bevorderd, en inmiddels werkt hij deels ergens anders.

En erger: nichtje T. heeft zich nooit helemaal thuis gevoeld in de familie.

Dit opschrijven voelt deloyaal. Immers, je bent een kind van je tijd, en voor jou was dit gewoon. Racisme is ook wel een heel groot woord, moet ik het niet anders noemen? Onderscheid maken – ze hebben toch ook een andere kleur – is toch niet hetzelfde als uitsluiting, of zeggen dat mensen minder rechten hebben? Trouwens, wie zegt dat ik het beter doe? Racisme zit in ons allemaal.

Merkwaardig besef: ik vind het moeilijker te schrijven over die twee anekdotes over jou, van alledaags, patroniserend, welwillend racisme, dan over het veel echtere racisme van al die foute familieleden. Dat is veel makkelijker weg te zetten als niet-ik: anders, bewezen verkeerd, echt racisme. Misschien ook omdat ik opa, met zijn grote verhalen en zijn nog grotere persoonlijkheid, minder aardig vond dan jou. En de rest, die overgrootvaders en oudooms, die ken ik toch niet. Die zijn vroeger. Niet-ik. Jij bent wel-ik, deel van mij, mijn wortels, *wel* bekend en *wel* aardig.

Je zal wel denken, lieve oma: elf jaar niets gehoord, en dan komt ze ineens deze haarballen ophoesten. Als de kat, met heel zijn lichaam hoestend en kokhalzend, smerige harige klodders, natuurlijk altijd midden op het tapijt, liefst ook nog als er bezoek is. Vies, ongezellig, nogal gênant, dus daar praten we snel overheen, we maken een grapje, de kat naar de serre: ‘Ze wordt ook al wat ouder he, gisteren viel ze nog uit een boom.’

Ik weet inmiddels dat mensen die dood zijn niet echt weg zijn, maar doorleven als een stem in je hoofd. Ik hoor je nu ook protesteren: moeten we het hier echt over hebben? Kun je het niet over iets gezelligs hebben? Kijk eens wat een mooi weer buiten, de bloesems bloeien al, zo vroeg in het jaar al, het was in Indië niet alleen slecht hoor, we deden echt goede dingen voor de mensen, na de oorlog was iedereen ineens zo onaardig tegen ons, wil je nog een kopje koffie, ik heb echte oranjeboek.

Dit is inderdaad een nogal ongezellige brief, veel te lang bovendien. Laat ik daarom eindigen met goed nieuws: ik heb een zoon. Zeven jaar is hij nu, de eerste van je achterkleinkinderen zonder Oma Beppe. Eerst dacht ik dat ik deze brief over ras en racisme aan hem moest schrijven, maar dat werd raar en hoogdravend en sentimenteel. En sentiment, dat vinden wij moeilijk. Hij is er eentje zoals wij: blauwe ogen, haar dat met het ouder worden verkleurt van glanzend geel naar onbestemd blond, hoewel zijn vader zwarte krullen had (nu grijs) en donkere ogen, en daarom ook altijd moest uitleggen waar hij *echt* vandaan kwam. Als klein blond jongetje wist mijn zoon al vroeg dat toeristen hem graag op de foto zetten (‘Chinezers! Die vinden mij leuk!’), en dat iedereen tegen hem glimlacht als hij ergens binnenkomt. Maar hij groeit op in een andere wereld dan jij of ik. Voor hem is het vanzelfsprekend dat zijn klasgenoten en vrienden niet alleen wit zijn. Wij hebben al gesprekken over ras en kleur, en hoewel het ongemakkelijk is (voor mij meer dan voor hem) heb ik goede hoop. Hij stelt in elk geval vragen, en precies de goede vragen.

De pijnlijkste gesprekken die we moeten voeren gaan niet over de jeugd en de toekomst, maar over de ouderen en over vroeger, over hoe het verleden doorwerkt in het nu. Het mondiale standsverschil waar wij zo van profiteren is comfortabel, maar onrechtvaardig en fout. Tegelijkertijd is het vervlochten met alles waar ik van houd. Met mensen zoals jij en alle andere familieleden met hun terpen- en wierdenbestendige fysiek. Met dingen, tradities en instituten waar ik aan gehecht ben: Nederland en vooral de Nederlandse taal; kunst, cultuur en literatuur; Europa, als werelddeel, idee en ideaal. Ook het instituut waar ik me het meest mee verbonden voel, de universiteit, de sociologie, de academische gemeenschap, is doordrongen van raciale logica en onverdiend voordeel.

Daar hoeven we de jeugd niet mee om de oren te slaan. Daar moet de jeugd *ons* mee om de oren slaan. Gelukkig doet de jeugd dat ook, steeds vaker en duidelijker. Maar wij moeten ook iets doen: luisteren, loslaten, opgeven, opruimen. Wij zitten met een besmette erfenis, een vies harig ding op het tapijt, en al is het kleed nog zo mooi, de kat nog zo lief, kijkt het bezoek nog zo beleefd weg, we kunnen het niet zo laten liggen. Straks zitten zoon, en al jouw andere achterkleinkinderen er ook weer mee.

Veel liefs, en weet dat ik en al je (achter)(klein)kinderen met veel liefde aan je terugdenken en over je praten, ook, nee *juist*, door je onhebbelijkheden, je slechte eigenschappen, en datgene wat jou zo onvervreemdbaar jou maakte.

Giselinde

Utrecht, 20 februari 2022

REKENSCHAP

Voor Advleen,
in vriendschap en
met veel respect

Gert

Widom, 25/5/23

doel uitleidsrijd

100.000 leg 5000

Indien

organisatie tegen racisme

107

Black Holocaust.
"Complete victimisation"

115

Enkel v Vagt -
Roofstank. "Laat de beeld

greke"

138

375.000 Huis } Sirinaners
600.000 daar } 169

de... Gent - 178

ADRIAN VAN DIS

LIEVE ZUSSEN,

De grote wereld spoelde aan in Bergen aan Zee, waar ik veilig tussen jullie ingeklemd langs de vloedlijn liep en waar we kokosnoten opraapten, ons verbaasden over een gloeilamp met Chinese tekens. Jullie spelden de teksten op conservenblikjes uit exotische landen en we ontcijferden de namen van door haaiantanden aangevrotene reddingsboeien. Het was in de tijd van teerklonters op het strand, toen schepen hun afval nog zorgeloos overboord kieperden. Een kokosnoot was 'n *klapper*. Een gloeilamp noemden jullie *mentol*. Maleis was jullie geheimtaal. Driestemmig soms: *Terang boelan... terang boelang di kali...* maanlicht over de rivier. Jullie konden in het Japans tellen. De kampliedjes begreep ik beter: *Jappen hier, Jappen daar, vele Jappen zonder haar*. Maar ik durfde niet te vragen wat ze met jullie hadden gedaan.

Zusjes waren jullie. Half... zeiden we niet thuis. En mijn vader was niet jullie stiefvader. 'Stief' en 'half' leefden in akelige sprookjes. Bij de gebroeders Grimm, Andersen... sprookjes die jullie me voorlezen. Jullie leerden me lezen, met de wijsvinger schuivend over de regels... Wat een sensatie, het besef dat je met woorden een ander kon worden... een prins met een zwanenvleugel als arm. We lazen ook uit *Begdjâ het gamelanjongetje*.⁴ En jullie speelden dan achter een laken een schimmenspel met lenige vingers en soepele gebaren. Het goed en kwaad van de wajang was mij vertrouwd dan Jan Klaassen en de dood van Pierlala.

Ik was het vredeskind dat jullie je afgepakte jeugd moest doen vergeten. Een beetje jullie ledenpop ook. Opgegooid in de beddensprei. Jullie kleedden me aan (onze moeder was nog te zwak en herstelde langzaam van haar hongeroedeem). Jullie kleedden me uit, wisten me met sneeuw. Om me flink te maken, want ik was een beetje vrouwelijk jongetje dat jullie bh's als vliegeniersmuts om de oren bond en verkleed en geschminkt langs de deuren ging om zijn eigen toneelstukjes uit te venten. Altijd de hoofdrol. O, het wonder dat je verhalen kon maken, de alledaagse dingen glans kon geven door ze spannender te maken.

Voor de buitenwereld speelden wij één familie, al hadden we op onze schoolrapporten allemaal een andere achternaam. Jullie de dubbele van een vader met voorouders die de VOC op de Banda-eilanden dienden en die officieel zelfs drie achternamen hadden. Ik droeg als onwettig kind mijn moeders meisjesnaam. De postbode snapte er niet veel van en flikkerde alle onbestelbare brieven bij ons in de bus. De man die we 'pappie' noemden, net als jullie vader militair in het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL), kon niet met onze moeder trouwen omdat zijn officiële echtgenote met haar twee kinderen voor het onafhankelijke Indonesië koos. Zij liet zich voor de 'mohammedaanse' wet van hem scheiden. Maar dat gold niet in domineesland. *Mohammed, Banda, VOC...* beladen woorden die ik als kleuter al in de mond nam.

Palmen, prauwen en een kris aan de wand... Bij al dat vreemde wilde ik horen; het meest nog bij jullie kleur: *kulit langsep* – de gouden glans van de doekoe-vrucht. Dat woord leerden jullie mij. Mijn vader was ook bruin – maar dat kwam volgens hem door zijn Italiaanse bloed. Een typisch Indo-leugentje: likken naar boven, trappen naar onder. Het zogenaamde trapjes-denken.

Mijn moeder en ik waren wit. Maar wat had ik graag bruin willen zijn. Zo stoer als

die bruine buurjongens, en zo mooi als jullie... Zo trots ook, als jullie je schouders ophaalden voor de bleekneuzen uit de koloniehuisen die op weg naar het strand zingend langs ons huis liepen: *En de meisjes van Batavia zijn zwart pikzwart...* Twee keer per dag. Zomer na zomer.

Het woord discriminatie gebruikten we niet. We waren nog te jong voor grote woorden. Maar binnenskamers waren ook wij niet vrij van vooroordelen: vooral *die Hollanders* moesten het ontgelden. *Die Hollanders* begrepen niets van jullie oorlog. Wisten niet eens wat een Jappenkamp was. *Die Hollanders* hadden ook geen idee wat voor held jullie vader was geweest: oprichter van een verzetsgroep; actief op Sumatra en Java. Zijn kleur maakte het hem mogelijk buiten het kamp te blijven en op te gaan in de bevolking... tot ie verraden werd. En onthoofd.

Verleden tijd. En die verleden tijd hielden we voor de buitenwereld liever stil. Jullie kleur wordt in het jaar 2022 met meer trots gedragen dan in mijn jeugd. Maar de discriminatie is niet verminderd.

Jullie waren trots op een vader die eerste luitenant was in het KNIL. Zijn foto met gepluimde kokarde en sabel kreeg bij ieder van jullie een ereplaats. Nu zouden jullie die foto mogelijk wat meer uit zicht hebben gezet. *Jullie vader stond aan de verkeerde kant van de geschiedenis*. Dat zinnetje gebruikte ik dertig jaar geleden al in een van mijn romans en dat vonden jullie toen heel vervelend. Maar later begrepen jullie zijn achtergrond beter: zoon uit een geslacht dat zich generatie op generatie door het Nederlands gezag liet paaieren. Uitverkoren om in Holland een hogere opleiding te volgen. Tot *ere indo* verklaard op de Koninklijke Militaire Academie te Breda. (Anders kon hij gezien zijn 'inlandse achtergrond' geen officier worden.) Het moet een verscheurd man zijn geweest: hij had trouw gezworen aan Koningin en Vaderland, maar was ook bevriend met in Nederland studerende, gekleurde landgenoten die zich aansloten bij *Perhimpunan Indonesia* – een vereniging die de Indonesische nationalistische politiek aanhing. Jonge kerels die bij onze boerengrootvader op de thee kwamen – getuige de foto's in het familiealbum. Later zouden ze als ministers onder Soekarno een belangrijke rol spelen in de opbouw van hun vrije onafhankelijke republiek. Ook dat hield moeder liever stil na de oorlog.

Onze moeder stond óók aan de verkeerde kant van de geschiedenis. Wist ze hoe de *Hollanders* hadden huisgehouden op de archipel toen ze daar in 1928 als pasgetrouwde negentienjarige aan wal ging? Had ze ooit van Wekker gehoord? De oud-KNIL-officier die in 1907 onder pseudoniem artikelen schreef over de moorden en roofpartijen in Atjeh. 60.000 doden!⁵ Wreedheden die voor grote opschudding zorgden: Kamervragen en tientallen commentaren in de landelijke kranten. Ik heb haar die naam nooit horen noemen. Wat wist ze van de Java Oorlog, die van 1825 tot 1830 het eiland ontwrichtte, en waarbij ruim 200.000 doden vielen? Kende ze de naam van de heldhaftige prins Diponegoro? Ik betwijfel het. Ja, ze kende de adel van cadetten en adelborsten, ze had Couperus' *Stille Kracht* (1900) gelezen en zag zich al dansen op een deftig bal. Nu lezen we de *Stille Kracht* anders. Couperus schreef volgens Bas Heijne in *Angst en Schoonheid*: 'Behalve een psychologisch drama ook een vernietigende kritiek op het Hollandse kolonialisme.' (...) 'De personages zitten op een fatale manier gevangen in hun manier van kijken, gevormd door cultuur, milieu, afkomst, groepshorigheid. De door hen overheerste Javaan beschikt wel over een wijde blik (...)'

Inzichten die onze moeder ook mocht ervaren – maar dan in de praktijk van schade en schande... Zo'n witte boerenmeid met een inlandse jongen? Kon nooit goed gaan, dachten ze in koloniale kringen. Ook de inheemse gemeenschap

wantrouwde haar huwelijk over de kleurlijn: ze had een veelbelovende zoon geكاapt – een jongen in dienst van de onderdrukker. Het Indië van onze moeder was een bittere herinnering. Nostalgie een vloekwoord.

Van Soekarno moest ze niet veel hebben. Mijn vader kon schuimbekkend liedjes over hem zingen: *Wat doen we met Soekarno als ie komt... Jippiejaja... dan breken we zijn botten. Jippiejaja.*

Ik heb al jaren een foto van Soekarno in mijn boekenkast staan. Mooie man. Visionair. Zijn tijd ver vooruit.

Februari 2022 erkende de Nederlandse regering eindelijk officieel wat iedere burger allang kon weten: Nederland heeft zich in de vrijheidsoorlog van Indonesië schuldig gemaakt aan oorlogsmisdaden. Vooral het Koninklijk Nederlands Indisch Leger maakte vuile handen. Mijn vader, die op zijn zestiende aan het weeshuis kon ontsnappen door militair te worden, nam na de Japanse capitulatie ontslag uit de dienst, omdat hij naar eigen zeggen niet tegen zijn eigen landgenoten wilde vechten. In werkelijkheid was hij er vooral te zwak voor. Maar wat deed ie voor de oorlog? Wat deed jullie vader voor de oorlog in die verre buitengewesten waar hij als eerste luitenant de boel moest pacificeren? Een verhullend woord voor het handhaven van knevelwetten met een geweer.

We kijken nu anders naar de rol van onze vaders.

Verkeerde kant van de geschiedenis... Zouden jullie er nu nog moeite mee hebben dat te erkennen? Het maakt jullie en mij niet schuldig. Maar we moeten het wel weten en beseffen. *Niemand koloniseert onschuldig en niemand koloniseert ongestraft*, schreef Aimé Césaire in 1950 in zijn *Discours sur le colonialisme*.

Ja, lieve zussen, het verleden van onze ouders draait ons een mooie loer. Onze families behoorden tot de veroveraars en de veroverden. En dat besef is vandaag de dag niet comfortabel. Hoe gaan we daarmee om?

Zo gaf ik mijn koloniale vader een verzonnen stem in mijn verhalen. Moet ik zijn beschamende woorden uitgummen? Dien ik de geloofwaardigheid van mijn roman *Indische Duinen* als ik de tempo-doeloe mijmeringen van onze aangewaaide Indische ooms en tantes in een voetnoot verklaar? En wat te doen met al die baboes en djongossen in de familiealbums? Verdonkeremanen? *Terang Boelan...* We kunnen de geschiedenis toch niet verloochenen? Laat staan herschrijven?

Nee. Maar ik kan wel leren mij te verplaatsen in de slaafgemaakten, de vermoorden en vernederden. Zonder mij die vernederingen toe te eigenen.

De voormalige gekoloniseerden verheffen steeds meer hun stem en geven nu hun visie op de Europese expansiedrift; zij confronteren de oude machthebbers met andere ideeën over godsdienst, schoonheid en geschiedenis. Verhalen over onrecht en onderdrukking vinden hun weg naar academie, uitgeverijen, film en moderne media. Generatie op generatie doorvertelde vernederingen komen naar boven. Aborigines, Maori's en Inuit keren zich tegen de landdieven. De Afro-Amerikanen laten met Black Lives Matter het zwarte bewustzijn over de hele wereld klinken.

Andere ervaringen, andere inzichten... De witte wereld wordt de laatste decennia geconfronteerd met zijn eigen racistische archief. De veroveringszucht blijkt in het westerse denken te zijn geslopen. In de talen en verhalen. Waarom noemen we de Japanse inname van de kolonie Nederlands-Indië een *bezetting*. En de Nederlandse inname van 17.508 eilanden in de archipel: een *aanwezigheid*. De Indonesiërs noemen het gewoon 350 jaar bezetting. Landjepik. Een met de Bijbel in de hand verdedigde machts- en gebiedsuitbreiding die andere volken verjoeg, de natuur vernietigde, kunstschaten stal en dat allemaal etaleerde als daden van beschaving en verheffing.

Waarom is zoveel negatiefs in onze beeldspraak verbonden aan de kleur zwart? Zelf ben ik al flink bezig mijn taal op te schonen. Ik spreek niet meer over *ontdekte* landen, maar noem het landen die op de kaart zijn gezet.

O wat ben ik *woke*. Hier spreekt een *Gutmensch*.

Maar het gaat me niet om het willen deugen. Om ijdel met de laatste modes mee te gaan. Ik neem kennis van al die debatten om lenig van geest te blijven. Om me te vernieuwen. Te leren. Om geen vreemde in mijn eigen tijd te worden. (Een tijd vol botsende verandering.) Het is eigenbelang.

Al besef ik al te goed dat deze houding een luxe is.

Het hele begrip WOKE is trouwens vreselijk gepolariseerd. Overgewaaid uit de Verenigde Staten waar elk debat zo langzamerhand tot tweestrijd leidt. Woke-aanhangers hebben gelijk als ze witte, zevenvinkjesmannen erop wijzen dat ze op allerlei fronten een voorsprong hebben. En daar proberen we nu in goed overleg een einde aan te maken. Woke-aanhangers wordt ook verweten de 'cancelcultuur' aan te hangen. Het verbieden van onwelgevallige woorden, boeken, films, het verwijderen van standbeelden of het ageren tegen straatnamen die herinneren aan houwdegens uit de koloniale tijd.

Maar aan conservatieve kant bestaat die cancelcultuur evenzeer. Op reformatorische scholen wordt de evolutietheorie niet onderwezen. Nederlandse uitgevers van lesboeken zwichten op grote schaal voor christelijke censuur. Dus geen dinosaurussen op de school met de Bijbel.⁶ In de Verenigde Staten waren honderden bibliotheken boeken over socialisme, marxisme en romans met seksueel expliciete scènes. Op scholen in Tennessee is het wereldwijd gelezen stripverhaal *Maus* van de Amerikaan Art Spiegelman verboden. Deze graphic novel over de holocaust zou ongemak – discomfort – bij jonge lezers veroorzaken. *Maus* verbeeldt de overlevingsstrijd van Spiegelmans Poolse vader; een verhaal waarin de joden de muizen zijn, de Roma de motten en de katten de Duitsers. *Maus* toont gehangenen, het doden van kinderen... Er valt een vloek: *goddamn*. Een 'ongepast woord': *Bitch*. En dan gaan de muizen ook nog naakt de gaskamer in.

Wat een ongemak. Tennessee wil zijn kinderen zonder verwarring opvoeden! Zonder vloek en pijn. Vrij van boeken die een LGBTQiA+-levensstijl propageren of opruiende ideeën over kleur en ras. Volgens PEN America zijn er 'op verschillende plekken in de VS' alleen al het laatste jaar (2022) ruim 2532 nieuwe boeken verboden van 1261 auteurs.⁷

Alles woke en wel, maar je kunt de levensstijl van witte conservatieven bezwaarlijk verbieden. En ze hebben ook geen ongelijk in hun kritiek op het begrip 'culturele toe-eigening'. Zoals een vrouw over een man mag schrijven en andersom, mogen kunstenaars, koks en modeontwerpers zich ook laten inspireren door Afrika, Azië, ja, door alle culturen en alles wat de wereld mooi, lelijk en lekker maakt.

Extremen staan tegenover elkaar. De gematigden zwijgen. En waar staat de ideale lezer? De eeuwige student die de wereld wil verkennen en begrijpen... en die *niet* wegstijgt als de tijd te ingewikkeld wordt. Lezen is een grenzeloze ervaring. Als lezer ben je wit, zwart, gemixt, man, vrouw, twijfelaar, slachtoffer en dader. Zonder 'anderments' leed te stelen kunnen we wel degelijk een poging doen ons te verplaatsen in vernederende ervaringen. Met een beetje oefening kunnen we ons ook vereenzelvigen met de geplaagde natuur. De Noordzee. Een koraalrif. Luisteren naar de stemmen uit het parlement der dingen. Ik is een veelvoud. (*I contain multitudes* – Walt Whitman. *Multitudes* – ook de zanger Stromae verkent zingend de vele facetten van zijn persoonlijkheid.) De lezer is Legio: 'Mijnen naam is Legio, want wy zijn vele.' Marcus 5:9. Statenvertaling.

Verplaatsingskunde in de studiezaal. En toch is het meer dan boekenwijsheid. Je wordt uitgedaagd. Durf ook schrijvers te lezen die standpunten huldigen die we liever afwijzen. Leer van het kwaad. Kijk het in de bek. Heel confronterend soms...

Mark Twain gebruikt het n-woord meer dan 200 keer in *Huckleberry Finn*. Twain schreef als een van de eersten in de volkstaal, zijn personages spreken de lokale dialecten van de Zuidelijke Staten van Amerika. Twain was geen racist. Al is de toon soms bevoogdend, de aan slavernij ontvluchte Jim is een volwaardig hoofdkarakter. We zouden het nu anders doen. Maar Twain schudde zijn lezers destijds wel wakker met zijn beschrijving van de mentaliteit in de Zuidelijke Staten en de omstandigheden waarin slaafgemaakten leefden. Als scholier maakten Tom Sawyer en Huck Finn op mij een overrompelende indruk. Toch is Mark Twain op veel als progressief bekendstaande universiteiten van de leeslijst verdwenen. Maar misschien oordeel ik te licht en is het n-woord te onoverkomelijk voor zwarte studenten.

Kennelijk zijn steeds meer studenten en docenten bang voor die confrontatie. Het klinkt mooi: de Universiteit als *safe space* – een veilige plek waar je niet geconfronteerd wordt met racistische en seksistische, transfobe uitspraken. Maar biedt wegkijken en ontkennen bescherming? Zou jezelf harnassen met kennis en inzicht niet beter werken? We kunnen die *safe spaces* toch ook mentaal verbouwen tot *places of discomfort* – plekken waar je bewust de confrontatie met je eigen geloofsovertuiging en wereldbeeld aangaat. Waar je mag experimenteren. Fouten maken. Bang zijn. Wikken, wegen, je oordeel opschorten. Plekken waar je vrij bent jezelf te zijn, of een ander, door je in te leven in fictieve personages. Heel oncomfortabel vaak, maar uiteindelijk verrijkend. Literatuur biedt die ruimte! Uiteindelijk kan de kennismaking met het vreemde en ongemakkelijke je ook inspireren. Maak er iets nieuws van. Zoals bijen honing maken door duizend bloemen uit te zuigen.⁸

Het verdragen van tegenstrijdigheden sterkt je karakter en betekent niet dat je met alle winden meewaait. Je hoeft je niet kleurloos aan te passen of je eigen mening af te zwakken. Dus geen enerzijds anderzijds, maar zelfonderzoek. NRC-columnist Kiza Magendane – een politiek vluchteling uit Congo en nu een van de belangrijke essayisten in ons land – schrijft dat hij als ‘intellectuele nomade’ die zeven talen spreekt de neiging heeft om overal een symbolische spiegel mee te nemen. ‘Opdat wij in onze eigen reflectie de absurditeit van de ander terugzien, en aanvaarden dat we ons tot de ander te verhouden hebben, hoe gestoord hij ook mag zijn.’ En dat verhouden betekent niet wapens- en gas- en oliedeals sluiten en de mensenrechten aan de laars lappen, maar in de spiegel kijken en leven met het besef van ons ongemak. De NRC-columnist pleit voor *ongemakisme* boven zelfgenoegzaamheid.⁹

Lieve zusjes, jullie wajangspel achter het beddenlaken heeft mij al vroeg geleerd dat goed en kwaad een ongemakkelijk spel met elkaar spelen. Dus laten we met diezelfde lenigheid proberen anders naar het verleden van onze voorouders te kijken. Een ontwikkeld mens moet en kan ook boeken lezen waar hij het niet mee eens is. Je kan de Bijbel lezen zonder gelovig te worden. Marx lezen maakt je niet tot communist.

Het is juist de complexiteit die interessant is. Alleen extremisten zien hun wereldbeeld als enig juiste.¹⁰

In die geest kunnen we de koloniale geschiedenis ook lezen als een boek. Het verhaal van landen verkennen en in bezit nemen bevat meer slechte dan goede bladzijden. Zwaard en kanon zegevieren. Eurocentrisme is doorgaans de toon.

Koninkrijken in Afrika werden vernietigd, taalgemeenschappen door koloniale landsgrenzen gescheiden, maar er werden ook tientallen orale talen opgetekend. Zo zijn er schatkamers vol doorvertelde verhalen op schrift gesteld die nu bijdragen tot de herstellende identiteit van ooit vernederde volken. Ja, westerse beschavingsziekten als griep en syfilis hebben gemeenschappen gedecimeerd; tegelijkertijd werden tropische ziekten bestreden. Er zijn heilige plaatsen vernietigd en heilige plaatsen gerestaureerd. Wreedheid en wetenschappelijke nieuwsgierigheid maakten onderdeel uit van dezelfde expeditie. Naast treuren om vernietigde natuur kunnen we ook Rumphius dankbaar zijn, de blinde botanicus die in de zeventiende eeuw onderzoek deed naar de flora, fauna en schelpen op de Molukken. Hij staat nog altijd als wassenbeeld in een vitrine van het Tropenmuseum. Je kunt de arrogantie van de zeevaarders verfoeien en tegelijk de getekende zeeslagen van Willem van de Velde bewonderen.

We moeten van beide kennisnemen. Ons brein is groot genoeg om met al die tegenstellingen om te gaan.

A mind is like a parachute. It doesn't work when it is not open... Gevleugelde woorden van Frank Zappa. En die leende ze weer van een ander.

Je kop openen voor andere culturen houdt de geest lenig. In deze tijd van tegenstellingen, waarin we elkaar liever verketteren dan naar elkaar luisteren, zou een nieuwe leesrevolutie ons passen. Zoals we die eerder kenden in de achttiende eeuw tijdens de Verlichting, toen het bevorderen van geletterdheid de wereld groter maakte dan het kerkplein. Voor het eerst kreeg een groeiende middenklasse de mogelijkheid zich te scholen. Het woord Lezer verscheen als lemma in de dictionaries. Kranten, feuilletons en romans verhaalden over hoe het was om een vondeling te zijn, een zeevaarder of een geketende op een suikerplantage.¹¹

En ook nu krijgen we de kans onze wereld groter te maken. Dankzij het internet kunnen we kennismaken met schrijvers en bloggers van kleur die anders naar onze witte wereld kijken. Soms stuit je al lezend op oude teksten die de koloniale geschiedschrijvers maar al te graag over het hoofd hebben gezien. Er zijn ook Multatuli's van kleur die met hun pen in de wonden prikten.

Neem de Japanse schrijver Fukuzawa Yukichi, die een belangrijke rol speelde in de modernisering van zijn land: ‘De Europeanen danken hun voorsprong aan het voeren van vele oorlogen, onder meer om hun slavenplantages te beschermen. Krijgslust leidt immers tot tal van nieuwe uitvindingen, zoals stoomtreinen, stoomschepen, kanonnen en geweren.’¹² Een uitspraak gedaan toen midden negentiende eeuw, onder druk van westers militair machtsvertoon, een einde kwam aan de Japanse isolatiepolitiek.

Voorbeeld deed volgen.

De Indiase dichter Tagore schreef: ‘De fakkel van de Europese beschaving is niet bedoeld om licht te verspreiden maar om brand te stichten.’¹³

Bijna honderd jaar later zou ook de Turkse schrijver Orhan Pamuk de oude kolonisatoren een spiegel voorhouden: ‘De westerse wereld beseft amper hoezeer het miljoenen moslimlanden en straatarme gebieden met zijn zelfzuchtige en arrogante houding heeft vernederd.’¹⁴

Citaten die het goed doen op de campussen in Azië.

De kritiek op het imperialistische Westen is veelal terecht. Maar om het van alles de schuld te geven is te makkelijk. Speelt niet ook het conservatisme van traditionele samenlevingen een rol, het clan-denken, de corruptie en een educatiebelemmerende godsdienst? Falende en broze democratieën komt een verre, machtige vijand goed uit. En we weten sinds Poetin waar vernedering en

gekreukte trots toe leiden.

De globe die ooit mijn bedlamp was, houdt mij nu uit mijn slaap. Nieuwe namen, nieuwe grenzen, nieuwe machtsverhoudingen. Het zijn vooral de grote geopolitieke veranderingen die onze toekomst kleuren. Als je naar het Journaal kijkt, denk je dat de hele wereld onze verontwaardiging over de Russische invasie in Oekraïne deelt. In werkelijkheid is het maar een vlek op de globe. India, Pakistan, Indonesië, Turkije, tientallen Afrikaanse landen en heel Latijns-Amerika steunen de sancties tegen Rusland niet. Ook omdat de zwakste staten er het meest onder lijden. Politici in die landen vergelijken de Russische agressie met de Amerikaanse invasie in Irak. Ook al gaat die vergelijking mank: Oekraïne is een vrij land en een democratie, Irak een dictatuur. In de ogen van landen waar het oude Westen ontwrichtende sporen heeft nagelaten, is de oorlog in Oekraïne een witte oorlog. Toonden we dezelfde verontwaardiging en solidariteit met de oorlogsslachtoffers in Afghanistan, Jemen, Tigray, Somalië, de Centraal Afrikaanse Republiek, Libië en Mali? Een onderzoek van de site *Africa Confidential* wees uit dat veel Afrikaanse diplomaten de bemoeizucht van Europa beu zijn. Geopolitieke kennis die ik uit de kranten haal.¹⁵ Een beetje ingevoerde lezer herkent de kwetsuren (en de boze toon) uit al die prachtige, hedendaagse romans van Indiase, Indonesische en Afrikaanse schrijvers die vertellen hoe hun vertrouwde wereld uiteenviel, hoe hun ouders zich tevreden moesten stellen met onbeduidende klerkenbaantjes en het opgelegde onderwijssysteem hen losrukte van hun ankers. Romans vol geschiedenis, drama, complexiteit en tegenstrijdig handelen.

De omhelzing met het Westen heeft veel littekens nagelaten. Bittere ervaringen of niet... we moeten straks toch met z'n allen om een ronde tafel gaan zitten om de klimaatcrisis aan te pakken. Laten we ons alsjeblieft in elkaar verdiepen.

Vooraf literatuur kan ons daarbij helpen. Wie dat goed begreep was Nelson Mandela, die in de 28 jaar dat hij in de gevangenis zat boeken van Afrikaner schrijvers las. Niet zozeer uit bewondering, maar vooral om zijn tegenstanders te doorgronden. Zo las hij vele dagboeken en romans over De Boerenoorlog. (De strijd van Afrikaners tegen de Britse overheersing aan de Kaap – eind negentiende en begin twintigste eeuw.) En die kennis kwam hem goed van pas toen hij in de laatste maanden van zijn gevangenisstraf aftastende gesprekken voerde met de top van de *Nasionale Partij*, die Zuid-Afrika met zijn Apartheidspolitiek in zijn greep hield. Zo kon hij zijn onderhandelaars – allemaal Afrikaners – op hun eigen vrijheidsoorlog wijzen. Hij sprak met bewondering over die dappere boeren van weleer: 'Wij vechten dezelfde strijd', zei hij tegen staatspresident P.W. Botha. 'Een gewapende strijd tegen de onderdrukter. Zelfde tactiek.' En dat bracht Botha – een hork van jewelste, die niet voor niets 'die groot krokodil' werd genoemd – danig in verlegenheid.

Mandela handelde niet zozeer uit medemenselijkheid, maar uit intelligent eigenbelang. Die Apartheid-politici zaten opgesloten in een wit en angstig denken – in ontkenning vooral, en in een hardnekkig geloof in de eigen mythe van heilbrengers in donker Afrika.

Ook het conservatieve Europa worstelt met een angstig denken en klampt zich vast aan een toekomst die in het verleden ligt. Met gesloten grenzen en glorieuze natiestaten. Het ontkent de realiteit dat Europa steeds meer zal verkleuren. Je ziet het nu al in de grote steden. Niks minderheden. In het jaar 2050 heeft de helft van de Europeanen een donkere huid. Nu al is naar schatting slechts 10% van de wereldbevolking wit. De tijd dat dit smaldeel de lakens uitdeelt is voorbij.

Lieve zusjes, geachte aanwezigen, mag ik jullie troosten met de volgende gedachte: de meeste mensen die nu leven, staan ook aan de verkeerde kant van de

geschiedenis. Ooit zullen onze kindskinderen met verbazing en verontwaardiging op ons terugkijken... Wat voor Nederland hebben we achtergelaten? Tot op de bodem vervuild. Een land rijk geworden door uitbuiting tot op de dag van vandaag. Melkpoeder exporterend naar West-Afrikaanse landen waar geen boer in Mali, Ghana of Boerkina Faso mee kan concurreren.

De lijst is lang. Om een voorbeeld te noemen.

De komende decennia zal de ene minister-president na de ander *zijn* of *haar* en wie weet *hen* excuses aanbieden voor de schanddaden van nu: microplastics in de bloedbaan van onze kinderen, dierenmishandeling in vetmesterijen en slachthuizen, het uitleveren van onze digitale privégegevens aan dictatoriale regimes. Was het slechtheid of ontbrak het die mensen van toen, in 2022, (ons dus) aan voorstellingsvermogen?

Een vraag die Maxim Februari zich stelt in een van zijn scherpzinnige columns en waarin hij oproept tot meer verbeeldingskracht.¹⁶

Laat ik voor mezelf spreken. Heb ik genoeg verbeeldingskracht om me te verplaatsen in de tienduizenden die in hun bootjes worden teruggeduwd door de Europese grenspolitie Frontex? Mensen op zoek naar een beter leven, weggetrokken voor oorlogen waar westerse mogendheden een grote rol in spelen. Oorlogen om schaarste en droogte, veroorzaakt door rijke veelverbruikers.

We zullen nog opkijken van hun verhalen. De eerstvolgende Dickens is een kind van een bootvluchteling.

Onze kindskinderen zullen mijn generatie veel verwijten maken. Gelijk hebben ze. Maar wat kunnen *wij* nu doen, lieve zusjes, geachte aanwezigen?

Onszelf begrijpen en proberen te verbeteren. En hoopvol blijven. Het gaat om de kunst van richting te veranderen.

Liefs van jullie lezende broer

⁴ Jaap Kunst, *Begdjâ*, met tekeningen van Sjuwke Brinkgreve-Kunst, 1951.

⁵ Otto de Kat, *Het uur van de Olifant*, 2022.

⁶ Joop.nl, 9 oktober 2021.

⁷ *de Volkskrant*, 6 oktober 2022.

⁸ Ontleend aan een correspondentie met Evi Aarens.

⁹ Kiza Magendane, *NRC*, 18 maart 2022.

¹⁰ Anne Applebaum, *The Atlantic*, 2021.

¹¹ Roman Krznaric, *Empathie*, p. 230.

¹² Pankaj Mishra, *Op de ruïnes van het imperialisme* (vert. Jan Braks), 2013.

¹³ Idem.

¹⁴ Orhan Pamuk, 'The anger of the damned', *New York Review of Books*, 15 november 2001.

¹⁵ Jolle Demmers (hoogleraar conflictstudies, Universiteit Utrecht), 'Sameer S. Mehendale', *de Volkskrant*, 11 april 2022; Michel Kerres, *NRC*, 8 april 2022.

¹⁶ Maxim Februari, *NRC*, 1 maart 2022.

acceptatie slavernij 43
 in G. Mela
 ARISTOTELES ~~over~~ epictetius
 over slavernij Lang geleerd 4

Slavernij nederigheid tot
 Christendom gemaakt 57
 Slavernij en beschaving

andromache 1 slavin ofobie — 62/63
 en unwel slavernij onder slaven

vergeensgezind van Troon 65
gezamenlijke slavernij cueter 68

Slavernij kan leiden tot beschaving 73
 (net als bij christenen)?

afkeuring Noord-Amerika 85

Bevrijdenheid Westa 89
 12. eeuw slaafgevoerd
 in TRANS-Atlantische
 verkeer in midde 18 de eeuw

(met lege beschaving (1518) 93
 wel Afrikanen

breedte 16 of 17 eeuw 95
Slavernij Barbary
 slavin bleef kleiden 97

Slavernij en beschaving

Geschiedenis van een paradox

HAÏTI L'ouverture 114
 slavernij suriname 1757.
HAÏTI 126, 127. 114
 Senegalambit

2 vint ALLAHIL MUMARIS hu
 . euroaan hille
 zelfwasdutting.

Ned trots op voor medij imperium 1
 50%

Radicalisering EMMER 146/1
 naar rechts

LIEVE ALAN,¹⁷

Daar lig je dan, in de wacht in een ziekenhuisbed, herstellend van een zware hartingreep. Je tobt en moppert wat af over heden, verleden en toekomst. Grote en kleine ergernissen over de staat van de wereld wisselen elkaar af. En de hel, dat zijn zonder twijfel de anderen.

Het ergste vind je de Batavieren: die huichelende Nederlanders die de vreselijkste dingen denken maar ze niet hardop durven zeggen. Over Turken, Marokkanen, Surinamers, Chinezen, Indo's, en alle anderen die we nu mensen van kleur noemen. Al etnisch profilerend maak je korte metten met de Hollandse gewoonte om kleurenblindheid voor te wenden.

Ik ken ze natuurlijk ook, de kleurontkenners. Met hun aloude 'ik zie geen kleur', terwijl alles erop wijst dat kleur niet alleen wordt gezien, maar ook stiekem heel belangrijk wordt gevonden. Zoals eigenlijk iedereen het ziet en iedereen er allerlei (voor)oordelen op nahoudt over de Ander. Waarom doen alsof kleur en afkomst er niet toe doen als de geschiedenis laat zien dat die er op meedogenloze wijze wél toe doen?

Je vader, de gevreesde tolk van Java, ondervond aan den lijve hoe levensbepalend hokjes en labels zijn. Dat ze bepalen wie je mag zijn, hoe je mag heten, hoe dik je portemonnee is. Maar is dat niet juist verschrikkelijk, werpt de kleurenblinde Batavier dan tegen. Is dat niet precies waarom we kleur en afkomst geen enkele aandacht zouden moeten geven? Zodat we als ebbenhout en ivoor in harmonie zij aan zij kunnen leven, Kumbaya en zo. Nou Alan, jij en ik weten wel beter. Zo'n post-raciale maatschappij komt er nooit als we niet eerst openlijk kunnen praten over kleur, cultuur, verschil, en racisme.

Mijn hang naar nuance en verbinding maakt het soms lastig om dit zo ondubbelzinnig aan te kaarten als jij doet. In eigen kring heb ik geen moeite met het doen van stevige uitspraken over racisme. Maar als 'de ander' meeluistert of gesprekspartner is, vind ik dat minder makkelijk. Dan wint mijn pragmatische kant het van mijn radicalere opvattingen. Wat heeft het voor zin om confronterend te zijn als de ander vervolgens afhaakt? Dan maar een tandje minder om het gesprek gaande te houden, om de ander te verleiden tot nieuwe inzichten. Stroop in plaats van azijn. Dat klinkt mooier dan het is. Want soms heb ik nog dagen ongemakkelijk plakkerige vingers van al te dik gesmeerde stroop en neem ik me voor de volgende keer wat minder aardig te zijn, wat meer te zeggen waar het op staat. Dat is me alleen nog niet zo vaak echt gelukt. Daar ben jij zonder twijfel veel beter in dan ik.

Breekijzers zoals jij zijn hard nodig om moeilijke thema's op de agenda te zetten, om de ongemakkelijke waarheid op tafel te gooien, maar ik geloof niet dat ik zo'n breekijzer ben. Het is vast niet voor niets dat jij schrijver bent en ik wetenschapper. Voor jou alle vrijheid. Geen keurslijf van geïnstitutionaliseerde standaarden en verwachtingen. Dat is in de wetenschap wel anders. Van mij wordt verwacht dat ik neutraal en objectief ben, en vooral niet activistisch. Maar het label activistisch wordt nogal selectief gebruikt. Een wetenschapper die zich inzet voor de bestrijding van depressie wordt geen activist genoemd. Alsof depressie bestempelen als ongewenst fenomeen niet ook een ideologisch standpunt is, ook al is het een vrij breed gedragen standpunt. Een wetenschapper die zich uitspreekt tegen racisme

wordt wél beticht van ideologische vooringenomenheid. Toch gek, want iedereen zegt tegen racisme te zijn, dus echt controversieel zou dat standpunt niet moeten zijn.

Het probleem is alleen dat niet iedereen écht tegen racisme is. Ja, tegen onbeschaafde scheldwoorden en openlijke uitsluiting en discriminatie. Daar is men het snel over eens. Maar tegen diepgevoelde superioriteit, tegen onderhuidse vooroordelen, tegen structureel privilege, dat zijn er niet zoveel in de kleurenblinde wereld. En elke wetenschapper die suggereert dat het daar ook over zou moeten gaan, is verdacht. Die onderwerpen bespreek ik dus eigenlijk alleen in eigen kring, onder gelijkgestemden. Beetje laf eigenlijk. Jij hebt me al vaker gezegd dat ik gewoon moet zeggen waar het op staat, ook tegen de buitenwereld.

Zo'n houding ging me als kind en tiener uitstekend af, getuige de vele verwijderingen en een schorsing hier en daar die mijn schoolloopbaan sierden. Dat ben ik ergens onderweg een beetje kwijtgeraakt. Deels vast een goede ontwikkeling, volwassen worden, professionele houding en zo. Maar een beetje meer branie mag nu wel weer. Dus heb ik besloten voor nu mijn innerlijke Alan Noland de vrije loop te laten. Niks geen fluwelen handschoenen, weg met zalvende woorden. Nu net als jij gewoon het beestje bij de naam noemen. Daar ga ik.

Ik ben niet neutraal. Ik ben een antiracist. Ik maak me kwaad over mensen die tegen racisme beweren te zijn, maar de term antiracist een brug te ver vinden omdat ze liever neutraal zijn. Maar de heetste plekken in de hel zijn gereserveerd voor diegenen die in tijden van morele crisis neutraal blijven, zo schreef Dante. Racisme vertegenwoordigt zo'n crisis en de duivelse hitte wacht geduldig op de velen die neutrale kleurenblindheid voorwenden. Die huichelarij is niet alleen een privilege (natuurlijk is kleur niet belangrijk in jouw witte leven, Batavier), maar ook een ontkenning van grof onrecht dat mensen is aangedaan juist vanwege kleur en afkomst. Liever verbant men dat onrecht naar een grijs verleden. 'Dat is al zó lang geleden!' Dat valt tegen. Suriname werd pas in 1975 onafhankelijk. Dat is nog geen vijftig jaar geleden. Jij en ik hebben planken met boeken en elpees die ouder zijn.

Dan beroepen mensen zich ook graag op het 'normaal' van toen, en dat we nu beter weten. Was het maar zo. De verlichte Europeaan die zich grootmoedig uitspreekt tegen onrecht elders en een groot voorvechter is van mensenrechten kijkt liever niet in de spiegel. Dat is zo vervelend voor het positieve zelfbeeld. En dat racisme en slavernij vroeger algemeen geaccepteerd waren, blijkt ook een misverstand. Er zijn altijd vele stemmen geweest die zich in niet mis te verstane woorden uitspraken tegen slavernij. Heel soms kregen die een podium, maar toch vooral als ze wit waren. Wit wordt gehoord en daar wennen ze aan. Dat gegeven werd mooi gevangen in deze verzuchting van een vrouw van kleur op social media: 'I wish I had the confidence of a mediocre white man.'

Lieve Alan, je ageert terecht tegen het negeren en uitgummen van de grondslag van uitsluiting en marginalisatie en het onzichtbaar maken van de macht van witheid. Dan maar liever hardop etnisch profileren ten dienste van het zichtbaar maken van groepen die anders met de mantel der ontkenning worden bedekt. Maar ik zie dat mensen worstelen met je boodschap. Ze noemen het 'vreselijk moeilijk' en kunnen niet uit de voeten met je listige spelletje van onbeschaamd benoemen. Ben je niet stiekem toch gewoon een racist? Hoe durf je anders met droge ogen zo kwistig met stereotypen te strooien?

Die droge ogen lijken mij een misverstand. Het huilen staat je nader dan het lachen. Sommige mensen hebben blijkbaar opzichtige tranen nodig om droefenis te herkennen. Droefenis om het lot van de hybride mens, de mesties, de niet-binaren zoals jij en ik, die ongemak oproepen, de dubieuzen zoals jij ze noemt. Te bruin voor

de witte mens en te wit voor de zwarte mens, met vaak een geschiedenis van afwisselend en vervlochten ouderschap en slachtofferschap. Je vader weet er alles van. Leg dat maar eens uit aan iemand die maar weer eens vraagt waar je écht vandaan komt.

De memoires van Emilie Mesman, de zus van mijn betovergrootmoeder die in de negentiende eeuw op Celebes leefde, geven een inkijkje in de ingewikkelde positie van de hybride mens. Onze stamboom wordt bevolkt door slavenhouders, slaafgemaakten, Boeginese en Franse adel, Hollandse gelukszoekers, Engelse veroveraars en naamloze njais. Emilie zelf had een zeer geprivilegieerde jeugd tot haar rijke ouders overleden, waarna ze moest intrekken bij inhalige familieleden, en uiteindelijk trouwde met een hork van een totok die zoals zovelen in die tijd puur en alleen voor financieel gewin een Indisch meisje huwden. Of dat beter was dan niet trouwen met de man met wie je kinderen krijgt, weet jouw Chinese grootmoeder misschien beter. Was zij zo vrij als de vogels die haar aanwezigheid en afwezigheid markeerden? Vast niet.

Emilie liet zich voorstaan op haar lichte huid, maar dat weerhield haar echtgenoot en schoonfamilie er niet van haar uit te schelden voor aap en gekke Boeginees. Die lichte huidskleur deed er ook maar matig toe toen de Europeanen tot een beschavingsoffensief besloten. Alles wat ‘verindischt’ was, werd minderwaardig verklaard, een uiting van schandelijk rasbederf. Dit was het begin van een frontale aanval op de hybride mens die nog lang zou nagalmen in de levens van honderdduizenden ontheemden en hun nakomelingen.

Daar zijn we mooi klaar mee. Waar hoor jij thuis? Liever nergens zeg je, dan maar liever stateloos. Voor jou geen hang naar tempo doeloe, geen bewegingen van heimwee. Waarnaar zou je heimwee moeten hebben? Niet naar een ver land dat het jouwe nooit is geweest, niet naar een Nederlandse jeugd van internaten, geweld en onverhuld racisme. Nergens een passend hokje vinden of krijgen is misschien wel net zo onuitstaanbaar als door anderen in een kant-en-klaar hokje geduwd worden.

Je zou Alan Noland niet zijn als je niet met een speelse oplossing kwam voor een serieus probleem. Laten we er inderdaad maar lekker een potje interraciaal op los neuken zoals je oppert. Knappe racist die dan nog raad weet met hokjes voor de minderwaardige medemens. Helaas liggen jij en ik allang onder de zoden voordat de karamelkleurige mens de mondiale norm is. In de tussentijd moet er zoals jij zo goedvol betoogt wél over kleur worden gepraat. Het is er, iedereen ziet het en het doet ertoe in onze samenleving.

Dat kleurenblindheid verrassend genoeg soms juist een erkenning is van de werkelijkheid van de hybride mens ondervond ik deze zomer op de boulevard van Scheveningen. Ik was met de dochter van mijn zus, mijn nichtje dus, op pad. Ik ben bruin en heb (bijna) zwart haar. Mijn nichtje is wit en blond. Zo kan het verkeren in een gemengde familie. Niks gek aan. Mijn nichtje zag op de boulevard een vrouw die haarvlechtjes verkocht en ze ook ter plekke bij klanten invlocht. Ik zei dat ze er ook wel twee mocht laten zetten. Eenmaal aan de beurt vroeg de vrouw of ik Indisch was. Ik antwoordde bevestigend en er ontvouwde zich een gezellig gesprek over de Indische mengcultuur, en over haar eigen ervaringen als Surinaamse die uit verschillende gemengde huwelijken kinderen had die er allemaal anders uitzagen. In het geheel niet kleurenblind dus. Alle schakeringen werden zonder gêne benoemd en besproken. Alles kon.

Toen was de vrouw klaar met invlechten. Terwijl ze naar mij wees, zei ze tegen mijn nichtje: ‘Ik ga even aan je moeder laten zien hoe ze de vlechtjes straks goed kan verzorgen.’ Je moeder... Ik was er stil van. Nog nooit had iemand mij voor haar moeder aangezien. Zelfs in de rol van tante ben ik ongeloofwaardig door ons

kleurverschil. Men kijkt meestal naar me alsof ik de oppas ben, een vreemde. Maar ze voelt zo eigen, zo dichtbij, ook een beetje van mij. En nu was daar ineens die zwarte Surinaamse vrouw die ons met dat ene zinnetje aan elkaar verbond op een manier die zo vanzelfsprekend was, zonder vooroordeel. Het gaf me een heerlijk gevoel. Aan de gelukzalige glimlach van mijn nichtje zag ik dat ik niet de enige was.

Het steekt dus nogal nauw, en maar weinig mensen weten wanneer het prima is om het ongebreideld over kleur en cultuur te hebben, verschil te benoemen, zelfs te benadrukken, en wanneer het in de weg zit en oneigenlijke scheidslijnen trekt. De kleurenblinde Batavier spreekt in reactie op jouw raciale blik getergd van ongefilterd discrimineren om het eigen ongemak te verklaren. Wat een armoe. Als hybride mens weet jij als geen ander hoe te navigeren in dit mijnenveld, maar misschien is de wereld nog niet toe aan zoveel tinten bruin.

Maar niet getreurd. Jij hebt je werk gedaan. Je hebt onverschrokken en compromisloos jouw leven gedeeld, verhalen die niet meer weg te denken zijn uit het Nederlands bewustzijn, verhalen met eeuwigheidswaarde. Het is je niet in de koude kleren gaan zitten, het ging je letterlijk aan het hart, maar zonder Alan Noland zou de Batavier onwetender zijn over het eigen verleden en heden. En daarmee heb je de toekomst een zetje in de goede richting gegeven.

Het hart in je borstkas is kwetsbaar, maar als verteller heb je een leeuwenhart. Beterschap en liefs van een dubieuze Inda

17

Alan Noland is de hoofpersoon in vier romans van Alfred Birney: *Bewegingen van heimwee*, *Vogels rond een vrouw*, *De tolk van Java* en *In de wacht*.

Opgroeien in kleur

"Ras"	-	21
ontaan BLM		
blindlikematter		36
Gerrit Eickhof		38
42 aangehouden		
Ned. mindrelieque Land		44
Van Europa		
Hein oledung, Katsime	-	49
Wicko experience		
Baby's Niet kleusen/ind		60
Nit is denorm		68
	-	170,7'
vageghinge die is if		
We zijn geen chimpanzees		74
snakespear won qua chimpan		76
Nik's danke uit de ro		82
men evolutionaria		
afgeleid als rootheldes		
hemus maken met het		783/84
antichende		
86 reotypen zijn met		
allijst LOMR		93
en nu meer verhalen		

In etnisch gemengde
 gezinnen wordt vaker over
 kleur gesproken

B

97

in with gezinnen met
 (moeder)
 zijn kleuren blind

kleur blind - angst

en werd niet overgepraat 98

blind ud angst reist

per angst

te zijn

+ (99)!!!

eerst
 gelykmoedigheid
 105, 106, 107
 109 + 110
 ongelijke moed
 overhondigen weggenomen

culturele toevoeging
 in niet verhoudingen

201/
202

LIEDEKE PLATE

LIEVE LOUISE,

De beste tijd om te lezen is volgens Virginia Woolf tussen je 18^e en 24^e levensjaar. Ik vond het een aanmoedigend citaat voor mijn studenten, en hing het op de deur van mijn kantoor op de universiteit. Het sprak me aan, omdat die leeftijd zo'n formatieve leeftijd is in het leven van een mens. Ik wou er mijn studenten het volgende mee zeggen: lees zo veel mogelijk – romans, poëzie, filosofie, geschiedenis, biografieën en sciencefiction. Volg het spoor van de verwijzingen die je tegenkomt in de tekst of in de voetnoten. Laat je vervoeren, ontroeren, enthousiasmeren, verbazen, verontwaardigen. Leer daardoor: met verschillende ogen naar de wereld kijken, hoe er naar de wereld is gekeken, wordt gekeken, kan worden gekeken; hoe verhalen de wereld vormgeven en wat de macht van taal is en kan zijn.

Ook jij zit nu in die tijd, 'de beste tijd om te lezen'. Bij de geringste aanleiding geef ik je een boek: 'dit zou je ook moeten lezen', 'dit vind je vast interessant', 'dit vond ik super interessant'. Dat doe ik om je kennis te laten nemen van een perspectief of een geschiedenis waarvan ik denk dat het belangrijk is dat we er kennis van nemen, het proberen te begrijpen. Of om er samen over te praten. Omgekeerd krijg ik ook weleens boektitels van jou: 'Ken je dit-of-dat boek?' 'Heb je dit-of-dat boek en mag ik het van je lenen?' 'Ik ben nu zoiets moois, interessants aan het lezen...'

Ruim twee jaar ben ik nu lid van een heel speciaal boekenclubje. We komen eens per maand samen, via Zoom, om boeken te bespreken die ons helpen het racisme in de maatschappij te begrijpen. Hoe is het ontstaan en hoe manifesteert het zich? Hoe verhoudt het zich tot ons koloniaal en slavernijverleden en dat van andere naties, diverse vormen van imperialisme, globalisering, de klimaatcrisis en andere vormen van sociale ongelijkheid? Welke verhalen bestaan er over de verwevenheid van de staat van de wereld en racisme? Wanneer doen welke verschillen ertoe? Hoe worden die verschillen gemaakt en door wie? Welke woorden hebben we tot onze beschikking om hierover te praten? Wanneer is taal verhelderend, en wanneer juist verhullend?

Waarom die aandacht voor racisme? Zonder aandacht voor de rol en plaats van 'ras'/etniciteit in de maatschappij kunnen we die maatschappij niet begrijpen. Maar vergeet niet, dat moet dan wel in samenhang gebeuren met andere 'assen van verschil', zoals dat in het jargon heet. Dus ook, om te beginnen, gender en klasse. 'Positionaliteit' is daarbij van cruciaal belang: je 'positie' in de maatschappij, en hoe die plek of plaats je blik en ervaring kleurt. In dit opzicht is er een belangrijke tekst voor mij, namelijk van de onlangs overleden bell hooks (een pseudoniem; ze koos er bewust voor om haar zelfgekozen naam met kleine letters te schrijven): 'Representing Whiteness in the Black Imagination'. hooks is Amerikaans, ze groeide op in een gesegregeerde stad in de zuidelijke staat Kentucky, schrijft over de Verenigde Staten en publiceerde haar tekst in de vroege jaren negentig. In haar tekst legt ze uit dat Witheid lang een vanzelfsprekende, onbenoemde en onbesproken norm in 'het Westen' is geweest. Bovendien maakt zij duidelijk dat Witheid een etniciteit en een cultuur is die door Zwarte Amerikanen al decennialang wordt bestudeerd. Echter, niet als een louter theoretische studie, maar als 'kennis vergaard door nauwkeurig onderzoek', met als doel te kunnen overleven in een Wit suprematistische samenleving. De omgekeerde antropologische blik die ze in dit

artikel presenteert, maakt ons als lezer niet alleen bewust van een Zwart perspectief dat samenhangt met een plaats in de samenleving; het geeft ook inzicht in hoe er vanuit die plek, en op dat moment in de geschiedenis, naar Witte mensen wordt gekeken. Terwijl wij nog steeds de mythe koesteren dat wit puur zou zijn, schoon (in beide betekenissen van het woord) en licht (eveneens in beide betekenissen van het woord), associëren Zwarte Amerikanen Witheid met het verschrikkelijke, het angstaanjagende en het terroriserende.

Dat er heel anders over eenzelfde fenomeen kan worden gedacht, is op zich niet verbazingwekkend. In de praktijk, in het dagelijks leven en in beleid levert dit echter interessante problemen op. Annemarie Mol heeft prachtig geschreven over het fenomeen van meervoudige werkelijkheden aan de hand van atherosclerose, een aandoening die voor patiënt, dokter en patholoog steeds iets anders is en waar ieder dan ook anders naar handelt. In en rondom het ziekenhuis hangen de verschillende atheroscleroses toch samen in een gecoördineerd geheel. Op eenzelfde manier kunnen we nadenken over Witheid in onze maatschappij. Hoe verhouden de verschillende werkelijkheden van Witheid en de praktijken waarin die werkelijkheden gestalte krijgen zich tot elkaar? Want ook Witheid is niet enkelvoudig, maar is telkens iets anders voor verschillende mensen. Zij handelen dan telkens ook anders. Voor mij is dit dan ook een belangrijke reden waarom we ons moeten verdiepen in die andere zienswijzen: proberen te begrijpen waar die vandaan komen. hooks schetst een duidelijke genealogie van Witheid als terreur; je kon indertijd zomaar je leven riskeren door als zwarte slaafgemaakte betrapt te worden op terugstaren. Bovendien was het hele systeem erop ingericht elke slaafgemaakte te dehumaniseren, elke persoon iedere vorm van subjectiviteit te ontnemen.

Hoe zit dat dan bij ons nu in Nederland? In Europa? Een van de boeken die we in ons boekenclubje lezen is Houria Bouteldja's *Les Blancs, les Juifs et nous: Vers une politique de l'amour révolutionnaire*, dat ik in het Frans las, maar dat ook in het Nederlands is vertaald: *Witte mensen, Joden en wij. Naar een politiek van revolutionaire liefde*. Het boek is een radicale aanklacht tegen de Witte wereld: de wereld die rond ideeën van Witheid is opgetuigd. Niet alleen de grote misstanden uit het verleden moeten het ontgelden, maar vooral 'het goede Witte geweten', dat steeds nieuwe vormen aanneemt. Ze noemt als voorbeelden fair trade, ecologie en de biologische handel. Dat goede geweten mag vooral niet komen te vervallen in die Witte wereld. Maar die houding kent een keerzijde: in ruil daarvoor zijn we in het mondiale Noorden met z'n allen tot 'kleine aandeelhouders van de grootschalige plundering van de wereld' geworden. We zijn allemaal medeplichtig aan het in stand houden van Witheid, schrijft Bouteldja, als 'een onneembare vesting', een 'immuunsysteem', kortom als een politiek-ideologisch apparaat.

Maar als Witheid geen vaststaand gegeven is, maar een constructie, geen genetische kwestie, maar een machtsverhouding, schrijft ze, dan kun je er ook afstand van nemen. Je hoeft niet Wit te blijven, je hoeft het ook niet te worden.

Hierin schuilt haar revolutionaire programma: 'En als we nu eens van dat racisme gebruik zouden maken om nieuwe politieke territoria uit te vinden?' De huidige crises vormen samen ook een beschavingscrisis. Door het Witte immuunsysteem te ontmantelen bewegen we naar een menselijker model: 'Het Wit in ons vernietigen is "de grote vervanging" voorbereiden, de Mens in plaats van het Wit, de Mens in plaats van het Zwart.'

Bouteldja verwijt de Europeanen gebrek aan geheugen en gemis aan verbeeldingskracht waarmee andere horizonten kunnen worden voorgesteld. Een andere schrijver die we onlangs lezen is Amitav Ghosh, wiens boek *The Nutmeg's*

Curse grote indruk op mij (en op ons hele groepje) maakte. Ook Ghosh gelooft in de kracht van de verbeelding, vooral de verbeelding die gevat zit in verhalen. In *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*, een eerder boek van zijn hand, hield hij al een dergelijk pleidooi. In zijn recente boek heeft hij dit verder gestalte gegeven. In *The Nutmeg's Curse* vertelt hij verhalen over het verleden, te beginnen met Jan Pieterszoon Coen op de Banda-eilanden. Het zijn verhalen die ons geheugen opfrissen over de toedracht van het Europese imperialisme en kolonialisme; verhalen die ons bewust maken van de nauwe verwevenheid van de huidige klimaatcrisis met het kapitalistische en racistische systeem van exploitatie en uitputting van mens, dier en natuur. We zien de doorwerking van het slavernijverleden, niet alleen in sociale instituties, maar ook in de grondhouding ten aanzien van de Ander en ten aanzien van de aarde en alles wat zij voortbrengt. Dat het anders moet, is duidelijk. Hoe het anders kan, en welke stappen we daartoe kunnen nemen, dat staat nog open. Maar het lijkt erop dat verhalen vertellen, in gedichten, liedjes, dans, tekst en muziek, daar een sleutel toe kan zijn. Zoals Bouteldja schrijft: 'De meeste van onze geheimen zitten in onze liedjes, daar, binnen handbereik, in die fragmenten van het immigrantengeheugen.'

Dit lijkt me een mooi citaat om deze brief mee af te sluiten, lieve Louise. Luister naar de liedjes en de verhalen, deel in hun schoonheid en diepe kennis – en geef ze weer door.

Liefs, mam

de Molukse bevolking. Vaak werd (en wordt) gezegd dat het harde optreden door de Nederlanders in dienst van de VOC paste bij de tijdgeest. Maar Reael laat zien dat het brute en meedogenloze geweld waarop de macht in het overzeese handelsrijk berustte ook toen al weerstand in het eigen kamp opriep. Volgens hem mocht de welvaart van het ene volk niet duurzaam op de ellende van een ander zijn gevestigd. Een van de eerste Nederlandse koloniale dissidenten schreef aan de VOC-directie: 'Wil men alle verkeer en handelsvaart en daartoe alle landbouw(producten) van Indië hebben, waarvan zouden de Indianen dan leven? Wil men ze doodsmijten of van honger laten sterven; daarmee is men ook niet geholpen, want in een ledige zee, op ledige landen en ook met dode mensen is gans geen profijt te doen.'¹⁵¹

'In de brief van generaal Coen werd onder anderen gezegd dat men de Chinezen moet vangen en niet loslaten of rantsoeneren, maar liever doden, want zo lang (zegt hij) de armen durven het lijf te wagen, zullen de rijken durven avonturieren de goederen van andere naties toe te voeren. In somma, met macht en geweld wil men alles uitvoeren.' De alleenhandel was voor de Compagnie zo aantrekkelijk dat men zich niet ontzag 'alle onrechtvaardige, ja barbarische middelen bij de hand te nemen'.

De directie had kolonisten uitgestuurd, treurig uitschot van de samenleving, maar sommige bestuursleden begrepen goed waarom betere krachten niet waren te vinden. Een van de Heeren Zeventien vroeg in een scherp commentaar in de marge van Coens *Vertoog* of kolonisatieplan van 1623: wie zou er ook zin in hebben om naar Indië te gaan, 'om beulen en bewakers te zijn van een kudde slaven? Om voorgangers te zijn van de vrije lieden die meest het schuim van onze natie zijn, die door het veroveren, mishandelen en vermoorden van de Indianen Nederland een slechte naam bezorgen als de allerwreedste natie ter wereld'.¹⁵² Vaak is dit commentaar toegeschreven aan Laurens Reael; een andere onderzoeker sloot dit uit omdat Reael in dat jaar al geen toegang meer had tot geheime stukken, en hij herkende in de kritiek de stem en opvattingen van de hoge VOC-officier Hendrik Brouwer (1581-1643), een andere tegenstander van Coen en het barbaarse VOC-optreden, die inmiddels was togetreden tot de Heeren Zeventien.¹⁵³

In Nederland, zoals elders, dachten velen Gods bedoelingen met de mensheid te kunnen doorgronden. Naast de regenten hadden de dominees veel macht. De godgeleerde Justus Lipsius (1547-1606) schreef uitvoerig over Gods gebod

vs holommen.

Indiane ~~entree~~ worst
holommen in verlies in te jage 168
wild - Wild vertoek door L. Anani

Woud Carbon footprint Bangladesh vs
Australia of America 1 p 33 } 171

[De PRATENDE NATUUR
shurey telling' met alle
menigte formuliert] 197-201

ENVIRONMENTALISM vs
ECOFACISM 230

Sjaman
River geest
green religions } 236/
238
249

J. Koa, op Bando
het uitmarsh → 22
42

J.P. no trade without war
[doen de but de in
with meen } → 24
e troentish v. e sholam

} het leg, wile land 63
teunderwege a goedhoop 73

The Nutmeg's Curse

holommen hbl op aarde
tand rd ~~Indone~~ native Americans (87)
het shite van logica

meene name, in de l. p. st. } 95
ader doek a holomale
empire bairdes

lipness Linnaeus system 95
wydversind door spame
veroeigen

ende wasdore dominante 117/119/120

kan beel [energie verlornd tanks
a orlog turg] 122

protecting the NATIvoor } 127
protecting the en v. comment } 129

indige [...] 1/14

ANTHONY HEIDWELLER

LIEFSTE AUGUST,

Na ruim vijftig jaar schrijf ik je voor het eerst een brief. De reden is een gezelschap waar ik sinds twee jaar boeken mee lees, boeken die voor mij persoonlijk gaan over ons, over jou en mij. Boeken die een onuitgesproken band tussen jou en mij zichtbaar hebben gemaakt, en die ons gezamenlijk lot op een onnavolgbare manier inzichtelijk hebben gemaakt.

Immers door het lezen van boeken, geschreven door schrijvers en schrijfsters van kleur, begreep ik steeds beter wat er vijftig jaar geleden met jou is gebeurd. Ik heb er nu enigszins vrede mee en het geloof dat we elkaar ooit weer zullen omarmen, geeft me een onoverwinnelijke energie.

Het was jouw keus om in de jaren vijftig van de vorige eeuw de boot te pakken, Suriname te verlaten en vervolgens naar Nederland te komen. Jouw familie was er alles aan gelegen om binnen de Nederlandse kolonie Suriname zo hoog mogelijk op de sociale ladder terecht te komen.

Aangekomen in het moederland Nederland ben je uiteindelijk in Nijmegen gaan studeren. Je wilde als student de wereld laten zien dat jij iemand was. Het besef dat jij je telkens weer, op elk moment van de dag, moest bewijzen zorgde voor een druk en een innerlijke spanning die uiteindelijk fataal zouden blijken.

Met je charisma, je charmante lach, je vrijgevigheid en je blind vertrouwen belichaamde jij wat we nu de perfecte Troetelsurinamer noemen.

Opgegroeid in het koloniale Suriname heb je één zintuig feilloos weten te ontwikkelen: intuïtie. Dat zintuig kwam je in Nederland goed van pas. Vanuit je diepste wezen ervoer je geen wederkerigheid op je spontaniteit. Je houding riep vaak een meewarige reactie op. Meer hoongelach dan een warme lach. En ook nog eens een hooghartige blik. Voor de autochtone Nederlander bleef het een onwaarschijnlijke ervaring dat een mens van kleur überhaupt tot iets in staat was.

Ja, dit was het moederland waar je succesvol zou gaan werken, dit was het land dat je geografisch kon dromen, waar je de kinderliedjes en kindertradities van kende. Van je ouders, broers, zussen, kortom van heel Paramaribo had je de opdracht meegekregen om door een succesvolle studie en loopbaan in stilte wraak te nemen op de onderdrukker. De subtiele onderdrukking was inmiddels onmaskerd en nu kon de strijd beginnen.

Maar het moest uiteindelijk meer worden: voor je veertigste miljonair zijn, dat was het ultieme doel en daar moest alles, maar dan ook alles voor wijken. Wat vooral moest wijken, was het besef van racisme, uitsluiting, het idee dat jij, August, minder was dan de ander. Pijnlijk dat dat besef heel diep zat en niet kon verdwijnen in een wereld waarin je merkte dat het zogenaamde moederland jou nooit als haar zoon, zelfs niet als haar stiefzoon, zou omarmen.

Op een dag, lang voor je veertigste levensjaar, zag het ernaar uit dat de miljoenen binnen handbereik lagen. Zou het daadwerkelijk lukken om de Surinaamse miljonair te worden? Je ontdekte de basis voor glasvezel en voor een type dakbedekking dat nu overal in de wereld op de daken ligt: rubberroid. Dit succes werd bij mij voor het eerst zichtbaar toen we naar een kapitale villa verhuisden. Daar zag ik jouw prachtige vrijgevege kant, het blinde vertrouwen in de mens. Ons nieuwe huis werd het toevluchtsoord voor eenieder die zich familie van ons noemde, en dat zijn er veel

in Suriname.

Een prachtige tijd waarin alles kon en mocht. Tegelijkertijd hing de donkere wolk van racisme en uitsluiting boven ons hoofd; *het mag August niet lukken en August moet ten ondergaan*.

Deze charmante August, een product van honderden jaren kolonialisme, had niet door dat alles om hem heen bezig was om hem zo hoog mogelijk op de troon te zetten, hem alle kansen te bieden en vervolgens de dolkstoot toe te dienen. En daar kwam ie... Plotseling, compleet onverwacht, vermomd als een acute alvleesklierontsteking, simpel te verhelpen.

August, je accepteerde niet dat dit je overkwam en veronachtzaamde de ontsteking. In die jaren werd je behandeld door een arts die ook actief was binnen de KVP en politici aan morfine hielp. Je zocht naar wegen om ondanks je ziekte door te werken, aangezien de zwarte man moest overwinnen. Uiteindelijk was je enige uitweg morfine, veel morfine.

Binnen de kortste keren was de trotse uitvinder August, de succesvolle Surinamer, een verslaafde. Niet alleen morfine, maar ook de drank moesten je helpen om de droom alsnog te verwezenlijken. Ook nu vertrouwde je op je intuïtie en je wist dat het onvermijdelijke op de deur klopte. We moesten met je mee naar Suriname. Voordat je zou sterven, wilde jij ons, je kinderen, Suriname laten ervaren.

We vestigden ons in Paramaribo in een pas aangelegde wijk genaamd Rainville, aan de Plutoweg 5. We bewoonden een van de eerste huizen in deze wijk: een troosteloze zandvlakte waar geen levende ziel te bekennen was. Geen vriendjes om mee te spelen als we vanuit school thuiskwamen, geen burens die je, als het nodig was, om hulp kon vragen en geen winkels in de buurt. Het was een gebied tussen de stad en het oerwoud. Mijn tijd bracht ik na school door met mijn verzameling vogels die ik in een volière in de achtertuin had; met het vangen van vogels of schieten op vogels. August, jij vond het nodig dat je twee jongens elk een eigen buks hadden om daarmee op met name vogels te schieten. Het verhaal dat we in het district Coronie met onze geweren een poema doodden, heb ik onlangs aan mijn eigen kinderen verteld.

Wat je niet wist, is dat ik in stilte communiceerde met een gigantische Kankantrieboom in onze achtertuin. Deze boom beschouwt men tot op de dag van vandaag als een heilige boom die je onder geen beding mag kappen. Naar mijn idee zocht deze boom steeds naar een moment om mij op te pakken en te voeren aan de zwarte gieren – Blaka Tingifowru – die in de top van deze boom woonden. Daarom durfde ik nooit te dicht bij deze boom te komen.

August, je ging met grote regelmaat 's avonds alleen op pad met de rode Toyota naar Torarica. Het is tot op de dag van vandaag een van de chicste plekken in Paramaribo waar je vooral naartoe gaat om te gokken.

Op een avond werd ik wakker en hoorde iemand vreselijk huilen. Ik ging uit bed en liep de slaapkamer uit waar ik met mijn broertje sliep. Aan het eind van de gang zag ik dat de deur van jouw slaapkamer op een kier stond en dat het licht daar aan was. Ik keek door de kier en zag je volslagen in paniek op bed liggen en om je heen slaan en huilen. Het huilen had alles weg van iemand die volledig de weg kwijt was. Naast je zat op een stoel je moeder, die in mijn ogen passief en hulpeloos naar haar zoon keek. Misschien had je haar op dat moment wel toegeschreeuwd dat je binnenkort dood zou gaan. Ik kan me niet herinneren hoelang ik naar je bleef kijken en op welk moment ik weer naar mijn kamer ging.

De volgende dag werd mij verteld dat je die nacht volledig dronken de rode Toyota total loss had gereden.

Dat onheilspellende beeld van jou op die bewuste avond van het auto-ongeluk heeft me nooit meer losgelaten. Wat mij blijft achtervolgen is de vraag wie jou die avond troostte. Stond je wel toe dat iemand je zou troosten? Hoe kon deze trotse man van zijn voetstuk vallen? En vooral: heb je mij die avond gezien en zag je op dat moment dat ook je oudste zoon niks deed om je te troosten? Ik had je een kus willen geven en zeggen: 'Komt goed pappa, ik hou van je.'

Het was waarschijnlijk de avond van het ongeluk dat niet alleen jij maar wij allen beseften dat je de weg volledig kwijt was en dat sterven de enige uitweg zou zijn. Deze gebeurtenis was voor jou de aanleiding om mij op een ochtend in Paramaribo te spreken, van man tot man... Je was je op dat moment aan het aankleden, ik zie het nog zo voor me. Het waren een paar woorden: 'Ik ga binnenkort dood en jij moet voor iedereen zorgen.' Nu ik dit opschrijf realiseer ik me dat het een mededeling was, geen enkele traan, geen arm om mij heen, volgens mij keek je me ook niet in de ogen. Ik zat daar op jouw bed en keek naar je en wist niks te zeggen. Je deelde dit mee van man tot man, ik was toen acht en jij was achtendertig. Je ziekte werd zo ernstig dat je besloot om met het gezin terug te keren naar Nederland. We betrokken een huis in Hazerswoude-Rijndijk. Daar begon de nachtmerrie die je ruimhartig deelde met je gezin, zonder na te denken over de gevolgen. Aangekomen in Nederland begon de jacht op morfine: wekelijkse autoritten naar apotheken in de buurt. Ik herinner me een avond dat wij samen in de auto naar Haarlem reden om bij een apotheek morfine te halen. Het was een regenachtige avond, laat en ik moest de volgende dag gewoon weer naar school; ik zat in de zesde klas en was negen jaar. Na ongeveer tien kilometer te hebben gereden, was er plotseling een klap, een steentje tegen de ruit. De combinatie van miljoenen barsten en de regen was indrukwekkend. Je zocht snel een parkeerplaats om vervolgens het kapotte glas te verwijderen. Wat ik me nog kan herinneren is een tocht zonder voorruit en de regen die tegen me sloeg, alsof ik steeds duizenden prikken kreeg; ook druppels kunnen pijn doen. Uiteindelijk kwamen we bij de apotheek aan, haalde ik vervolgens de morfine en reden we terug naar huis. Geen politiewagen hield ons tegen.

Compleet machteloos zat ik naast je, August. Ik zag je pijn, je angst, je strijd met de verantwoordelijkheid van een vader. Je wist dat je een jongen van negen jaar niet aan dergelijke beproevingen moest blootstellen.

Hoe kan ik na zoveel jaar nog jouw pijn en frustratie voelen? Of voel ik een trots dat je een dergelijk avontuur met mij aankon en dat ik niet huilend naast je zat omdat ik morgen weer op tijd op school moest zijn. August, wat dacht je toen... gebruikte je me, hield je van me of was je bezig om afscheid van me te nemen?

Twee jaar later, op de avond van 4 maart 1972, krijg je je zoveelste shot morfine in je bil. Je loopt de trap op naar je kamer om te gaan slapen. Niet veel later ga ik ook naar bed. Ik loop de trap op. Voordat ik naar mijn kamer ga, kijk ik nog even om de hoek van de deur van je slaapkamer en zie je op je rug liggen. Mijn directe gedachte: je bent dood. De volgende ochtend maakt mijn broertje mij wakker: 'Pappa is dood.'

Bewegend beeld...

In februari 2022 ontving ik van neef Jean Jacques het bericht dat hij in bezit is van een zwart-wit filmpje van jou, gemaakt tijdens een vakantie in Frankrijk in 1963.

Voor het eerst na ruim vijftig jaar zie ik bewegende beelden van je. Bewegende beelden zonder geluid en enigszins vervaagd door de tijd. Er is een mooi fragment dat je in je zwembroek door het water loopt. Een prachtig donker lijf in zwembroek, een lijf waar ik vaak tegenaan heb gelegen, dat ik naakt heb gezien, een lijf dat van mij was, van mijn vader. Wie had ooit kunnen vermoeden dat je lijf tien jaar later in een kist diep onder de grond zou komen te liggen.

Ik klik het volgende fragment aan en ben vervolgens stil, ik bekijk het nog eens en nog eens en nog eens...

Het fragment laat mamma, jou en mij zien; een moment waar ik me – twee jaar oud – natuurlijk niets meer van kan herinneren. We zien een auto die stilstaat met mamma achter het stuur, ongemakkelijk om zich heen kijkend.

Ik zit op het dak van de auto waar ik naar alle waarschijnlijkheid door jou op ben gezet. Mijn balans en veiligheid zoek ik door mijn arm om je nek te slaan. Je praat tegen mij, zegt ongetwijfeld iets liefs. Terwijl ik dit schrijf doe ik verwoede pogingen om je woorden te begrijpen. Het moeten prachtige woorden zijn geweest, gezien mijn reactie: ik steek mijn hand uit en wijs naar iets moois in de verte. Het is alsof je tegen me zegt: 'Mijn zoon kijk naar de toekomst er gaat iets vreselijks gebeuren... ik ben over tien jaar dood.' Dan wijs je in een andere richting: 'Kijk daar fiets jij in 2022 met je twee jongens door Amsterdam op weg naar iets moois.' Misschien wijs je ook naar het moment waarop ik zal overlijden.

Dit filmfragment zullen mijn jongens hopelijk ooit eens aan hun kinderen laten zien en zij weer aan hun kinderen. Kortom, ik heb een beeld van de opa van de jongens dat zal voortbestaan. Ze kunnen *jou* zien.

Verzadigd door het beeld met jouw bewegingen overvalt mij een groot gemis: ik heb echt geen enkel, maar dan ook geen enkel idee van de kleur, van de frasering van je stem. Wat ik absoluut wel weet, is dat je sprak met een prachtige Surinaamse tongval en soepel naar het Sranang Tongo kon switchen om in mijn aanwezigheid geheimen met mamma te delen.

Dit jaar op zaterdag 5 maart is het precies vijftig jaar geleden dat je bent overleden. Dit jaar heb ik – na een verzoek van de boekenclub *Bomen die langzaam groeien krijgen diepen wortels* – jou voor het eerst een brief geschreven.

Zaterdag 5 maart 2022 stond ik aan je graf – ooit ook mijn laatste rustplaats – voor het eerst met een groot bloemstuk.

En nu besef ik meer dan ooit hoe diep de wonden van kolonialisme gaan. Jij bent eraan kapotgegaan.

Lieve August, weet dat ik al vijftig jaar twee levens leef: jouw leven en mijn eigen leven.

MIJN
ONTELBARE
IDENTITEITEN

146 } TIFFERI
by Nympha

15 } weasnee
vogel-
laafje ried
vint binden

162 (85) dubbele postie
Sp. ~~wa~~ in de
g. r. t. h. e. n. d.
(Hendrick de Vries)

(85) 1 d. a. h. k. e. t. :
tena k. e. u. e. r. e. s.
d. w. m. e. g.

115 Amputatie van v. v. g. e. l.

180 w. i. k. e. s. l. u. d. v. s.
L. w. i. k. e. s. l. u. d.

Een dagje uit naar de VOC-geschiedenis. *De scheepsjongens van Bontekoe*, in brons door Jan van Druten, sinds 1968 in de haven van Hoorn. Foto Ewald Vanvugt 1987.

In de haven van Hoorn wordt Bontekoe herdacht met een beeldengroep van drie levensgrote bronzen jongens: vanaf een kade kijken Hajo, Padde en Rolf over het water uit. De beeldengroep is gemaakt door Jan van Druten naar fantasiefiguren uit een van Bontekoe afgeleide vertelling uit 1924, die het origineel in populariteit misschien nog heeft overtroffen. Alleen al in Nederland zijn meer dan een kwart miljoen exemplaren van *De scheepsjongens van Bontekoe* van Johan Fabricius verkocht. Het boek werd vertaald in acht Europese talen en wordt nog altijd gelezen. De reis van de scheepsjongens volgt in grote lijnen de historische reis van kapitein Bontekoe, maar de figuren en avonturen komen geheel uit Fabricius' fantasie.

Bontekoes eigen logboeken beschrijven zijn aanvallen op de kust van China, maar die vermeldt Fabricius niet in zijn jongensboek. Voor toeristen uit Macao, Taiwan en andere landen die in hun tradities nog jaarlijks herdenken dat zij agressieve VOC-zeeschuimers zoals Bontekoe konden afslaan, moet het vreemd zijn om te ontdekken dat hij in eigen land alleen bekend is als figuur in een jongensboek. Toeristen uit Zuid-China zullen opkijken dat de leider van mensenrovers in zijn geboortestad wordt herdacht met de beelden van drie goedlachse schoffies. De beeldengroep is een monumentaal voorbeeld

AAN MIJN MEDE-BOMERS,

Twee jaar geleden kwam de *Bomen*-groep mijn wereld binnen. Lezen in tijden van het racismedebat. Ik wist dat ik wit huiswerk te doen had.¹⁸ Enigszins beschroomd meldde ik me aan, want wat had ik nou toe te voegen?

Dat de kracht van de groep en het vertellen van verhalen verder reikt dan de boeken die we samen lezen werd me snel duidelijk. Sommige van jullie mede-*Bomers* – zoals Adriaan ons noemt – heb ik tot voor kort nog nooit in het echt ontmoet. *Zoom* was en is onze veilige ruimte, waar we bijzondere, persoonlijke en open gesprekken over racisme, kolonialisme, discriminatie en identiteit voeren. Het gaat altijd ook over onderwijs.

Anthony en Liesbeth wijzen de richting, boeken zijn telkens het uitgangspunt; literatuur als instrument om het gesprek over racisme met elkaar en met onze studenten aan te gaan. Concepten en begrippen werden verkend en bediscussieerd in relatie tot onszelf en de wereld om ons heen: het culturele archief dat volgens Gloria Wekker het zelfbeeld van witte Nederlanders definieert, *entitlement racism* en sociale rechtvaardigheid zoals Philomena Essed dat formuleerde, de praktische handreikingen van Machteld de Jong voor in het onderwijs, de persoonlijke en confronterende brief van Ta-Nehisi Coates, de afschuwelijke geschiedenis van en aanklacht tegen racisme en uitbuiting van Anton de Kom. Ik leer van en met jullie hoe woorden te geven aan datgene wat ons allen – vanuit onze diverse perspectieven – bezighoudt en verbindt.

Iedereen heeft een verhaal en iedereen heeft ontelbare identiteiten, zoals Sinan Çankaya zo treffend laat zien in zijn boek. Dat mijn verhaal, geworteld in de geschiedenis van een klein dorp op de grens tussen Brabant en Limburg, anders is dan de verhalen van mijn mede-*Bomers*, maakt onze leesgroep voor mij zo bijzonder. Mijn identiteiten zijn geworteld in de geschiedenis van Limburg in de twintigste eeuw, in het grote katholieke gezin van mijn moeder en de mijnwerkerskolonie waar mijn vader werd geboren. Het is een geschiedenis van strenge nonnen op school, van meisjes en jongens die niet mochten studeren, omdat het voor vrouwen niet nodig was om door te leren en het voor jongens niet vanzelfsprekend was om iets anders te willen dan je ouders. De mulo was al heel wat. Een geschiedenis van geboren en getogen worden in verbinding met het platteland, de katholieke cultuur en de feesten, waar je erbij hoorde omdat je dezelfde taal sprak, dezelfde liedjes kende en je ‘er één was van die en die’. Voor mijn ouders was onderwijs in de jaren zestig en zeventig de hefboom naar emancipatie en voor mij was de universiteit niet vanzelfsprekend, maar wel de toegang tot nieuwe werelden.

Het besef wat de kracht van persoonlijke verhalen is, dat is wat de *Bomen*-groep me heeft gebracht. Geschiedenis, onderwijs, kunst en wetenschap zijn altijd persoonlijk, ik kan het verleden niet onderzoeken zonder de ballast van het heden en van mezelf. Want wie bepaalt waar geschiedenisonderwijs (mijn vak) over gaat en wiens verhalen centraal staan en waarom?

Voor mij gaat geschiedenis – en dan doel ik ook op de academische discipline – over het vertellen en onderzoeken van verhalen, persoonlijke verhalen over mensen. En onderwijs gaat over samen leren, vooral in verbinding met elkaar. Hoe doen we

dat samen met studenten in een soms gepolariseerde wereld en in een diverse collegezaal? Welke verhalen verbinden ons?

Eerst met de *Bomers* en vervolgens samen met mijn studenten ben ik gaan lezen en herlezen; Anton de Kom, Gloria Wekker, Philomena Essed, bell hooks, Ta-Nehisi Coates, Amitav Ghosh, en ik ben telkens weer verrast hoe jongeren zich aangesproken en betrokken voelen. Ik las boeken uit mijn studietijd met andere ogen, zoals het werk van Philomena Essed. Eerst samen met Pieter, vervolgens met Liesbeth en daarna met de hele groep. Ik ontmoette Aspha Bijnaar en leerde van haar visie op onderwijs. Adriaan met zijn erudiete en intellectuele blik gidste me door Pankaj Mishra. Liedeke introduceerde bell hooks in de groep en Giseline wist scherp het begrip ras te analyseren. Anthony trok me telkens uit de toeschouwersrol door te laten zien dat antiracisme meer is dan me inlezen en dat we iets moeten doen. Marjolein worstelde met dezelfde vragen als ik en Soemitro en Judi lieten me telkens zien dat dekolonisatie geen afgerond proces in het verleden is, maar bestaat in het heden en de huidige samenleving bepaalt. Juist in het onderwijs. Jullie verhalen en perspectieven verrijken en confronteren me.

Het heeft me veranderd. Boeken als *Racisme Kennis*, *Roofstaat* en *On the ruins of empire*, maar ook *Wij slaven van Suriname* zou ik ‘vroeger’ lezen en met studenten bespreken en ze langs een historische of academische meetlat leggen: wat betoogt de auteur en hoe wordt het verleden geconstrueerd? Nu durf ik steeds meer en stel ik andere vragen: wat beargumenteert Philomena Essed over racisme en wat betekent dat voor jou en voor mij? Hoe is mijn persoonlijke geschiedenis verweven met privileges en taboes als het gaat over racisme en uitsluiting en waar vinden en herkennen we elkaar in onze ontelbare identiteiten? Ik vertak en wortel steeds opnieuw.

Marloes

¹⁸
www.withuiswerk.nl.

Adriaan van Dis groeide op in een repatrianten-huis aan de kust. Hij schreef talloze essays en verhalen over kolonialisme en migratie. Ook al presenteert hij zich als buitenstaander, in al zijn werk heeft hij oog voor mensen die hartstochtelijk hun best doen ergens bij te horen. Als kind was Indonesië het land waar hij het meest nooit geweest was. Adriaan van Dis is lid van de Akademie van Kunsten.

Anthony Heidweiller verbindt kunst met de geluiden en urgenties van deze tijd. Thema's in zijn werk zijn racisme, (on)gelijkheid, en het behoud van de aarde. Anthony Heidweiller is adjunct-directeur van de Akademie voor Theater en Dans van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. Als artistiek directeur van het Yo Opera Festival richtte hij zich op de samenwerking met nieuwe doelgroepen, en met Vocal Statements ontwikkelde hij educatie- en participatieprojecten om een brug te slaan tussen de podiumkunsten en de multiculturele samenleving. Voor zijn werk ontving hij diverse prijzen, en hij is nationaal en internationaal een veelgevraagd artistiek producent. Anthony is lid van de Akademie van Kunsten.

Giselinde Kuipers is een socioloog die onderzoek doet naar frivole zaken met serieuze gevolgen. Ze schreef onder andere over schoonheid, humor, mode, memes, televisie en fietsen. Sinds 2019 is ze als hoogleraar sociologie verbonden aan de KU Leuven. Ze werkte eerder aan de Universiteit van Amsterdam en Erasmus Universiteit Rotterdam, en is lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Judi Mesman is hoogleraar aan de Universiteit Leiden op het gebied van sociale rechtvaardigheid met speciale aandacht voor de intergenerationale overdracht van racisme. In 2021 publiceerde zij *Opgroeien in Kleur*, een boek voor ouders over antiracistisch opvoeden. In datzelfde jaar ontving zij de Stevinpremie, de hoogste onderscheiding voor wetenschappers die investeren in maatschappelijke impact. Mesman is sinds 2018 lid van de KNAW en in 2024 benoemd tot distinguished professor aan de Universiteit Leiden op het thema maatschappelijke verantwoordelijkheid en impact.

Liedeke Plate is hoogleraar cultuur en inclusiviteit aan de Radboud Universiteit. Zij doet onderzoek naar en verzorgt onderwijs over de relatie tussen kunst, cultuur en inclusie, met bijzondere aandacht voor kwesties van literatuur, gender, het culturele geheugen en de zogeheten materiële wende in de cultuurwetenschappen. Ook onderzoekt ze hoe dans als affectieve methodologie kan fungeren om gevoelens en affecten rondom het koloniale en slavernijverleden tastbaar, invoelbaar en bespreekbaar te maken.

Liesbeth Bik is kunstenaar. Zij werkt sinds 1995 samen met Jos van der Pol onder de naam Bik Van der Pol. Voor hen is kunst potentiële aanjager voor sociale en politieke veranderingen in een constant veranderend landschap. De rol en (on) zichtbaarheid van vormen van kennis is focus van hun voortdurende exploratie van de betekenissen van 'making public' en 'public making'. Zij zetten alle mogelijkheden in die kunst kan bieden om verbeelding en dialoog te activeren. Liesbeth is voorzitter van de Akademie van Kunsten.

Marjolein Deunk is als universitair docent verbonden aan GION Onderwijs/Onderzoek en de afdeling Pedagogische Wetenschappen en Onderwijswetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Ze heeft een achtergrond in ontwikkelingspsychologie en taalwetenschappen en richt zich in haar onderzoek en onderwijs onder andere op interacties in de klas, leesbevordering, diversiteit en inclusie en studentenwelzijn. Marjolein is lid van het Comeniusnetwerk voor hoger onderwijsinnovatie.

Marloes Hülsken werkt als universitair docent Gendergeschiedenis en als lerarenopleider aan de opleiding Geschiedenis van de Radboud Universiteit en de lerarenopleiding van de HAN University of Applied Sciences. Ze is als Comenius Teaching Fellow bezig met onderzoek naar en de implementatie van de methodiek oral history op de lerarenopleidingen met als doel geschiedenis-onderwijs meer inclusief, rechtvaardig en divers te maken (www.han.nl/oralhistory).

Soemitro Poerbodipoero is docent-onderzoeker bij de Hogeschool van Amsterdam. Als kandidaat Professional Doctorate werkt hij samen met gemeenschapsorganisatie Kraktie middels participatief actie onderzoek aan transformatie op het snijvlak van gezondheid en welzijn voor senioren in Amsterdam Zuidoost, met als doel hun veerkracht en participatie te bevorderen. De invloed van nabijheid en het narratief vanuit Niet-westers gedachtengoed op het discours binnen wetenschap, kunst en onderwijs spelen hierin een belangrijke rol. Tevens draagt hij met een Comenius Senior Fellow bij aan de ontwikkeling van het 'stadsdocentschap' en het verplaatsen van onderwijs naar de wijk.

In herinnering Pieter Muysken. Pieter was vanaf het begin betrokken bij Bomen die langzaam groeien krijgen diepe wortels, maar overleed plotseling. Hij was zeer bevlogen en inspirerend, en werd erg gemist door de werkgroep.

© 2024 Akademie van Kunsten
Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved
Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commons licentie. [Naamsvermelding 3.0 Nederland].
Voor de volledige tekst van deze licentie zie
www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/

Akademie van Kunsten
Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam
Telefoon + 31 20 551 0700
avk@knaw.nl
www.akademievankunsten.nl

pdf beschikbaar op www.akademievankunsten.nl

Tekst
Adriaan van Dis
Anthony Heidweiller
Giseline Kuipers
Judi Mesman
Liedeke Plate
Liesbeth Bik
Marjolein Deunk
Marloes Hülsken
Soemitro Poerbodipoero

Beeld
Adriaan van Dis

Redactie
Geertjan de Vugt en Melle Kromhout

Ontwerp
Irma Boom

ISBN 978-90-6984-770-2

Hoe maak je racisme bespreekbaar? Is het moeilijk om te praten over ras en racisme? Waar zijn we bang voor? Wat gebeurt er? Kan ongemak productief gemaakt worden? Waarom (samen) lezen? Wat betekent het om in een vaste groep te lezen, als lezer, schrijver, kunstenaar, wetenschapper, mens? Kijk of luister je anders? Hoe positioneer je jezelf als lezer en als gesprekspartner? Hoe breken we bestaande grenzen en denkwijzen af en open? Is het mogelijk het gesprek over racisme te verdiepen, zonder te oordelen? Hoe geef je vorm aan verantwoordelijkheid? Kunnen we het gesprek lichter maken, zonder meteen in de verdediging te gaan? Met welk recht? Wat is vanzelfsprekende superioriteit? Is dit herkenbaar? Is wat vanzelfsprekend lijkt wel zo vanzelfsprekend? Waar komt het gevoel van privilege vandaan? Waarom doen we vaak alsof kleur en afkomst er niet toe doet terwijl de geschiedenis laat zien dat die er onvermijdelijk en meedogenloos wél toe doet? Moeten we kleur en afkomst wel zoveel aandacht geven? Wat is de zin van confrontatie als de ander vervolgens afhaakt? Ben je niet stiekem toch gewoon een racist? Hoe durf je anders met droge ogen zo kwistig met stereotypen te strooien? Waar hoor jij thuis? Waarnaar zou je heimwee moeten hebben? Racisme is ook wel een heel groot woord, moeten we het niet anders noemen? Waarom ben je hier? Ja, maar waar kom je *echt* vandaan? Wanneer ga je weer terug? Onderscheid maken is toch niet hetzelfde als uitsluiting? Is onderscheid maken zeggen dat mensen minder rechten hebben? Wie zegt dat ik het beter doe? Wie zegt dat jij het beter doet? Racisme zit in ons allemaal, toch? Moeten we het hier echt over hebben? Kun je het niet over iets gezelligs hebben? Wie bepaalt waar onderwijs over gaat? Hoe wordt het verleden geconstrueerd? Wiens verhalen staan centraal? Waarom? Welke verhalen verbinden ons? Hoe spreken we met studenten in een diverse collegezaal waar nuance en empathie ver weg lijken? Wat betekenen de argumenten over racisme voor jou en voor mij? Hoe is mijn persoonlijke geschiedenis verweven met privileges en taboes? Waar vinden en herkennen we elkaar in onze ontelbare identiteiten? Hoe is het mogelijk mijn naam te zien, ook daar? Waarom zo weinig eigenwaarde? Wat hebben jullie nu echt geleerd? Kun je de macht over je eigen waardigheid overdragen aan de ander? Kun je de macht over je leven overdragen om een ander leven te redden? Hoe is racisme ontstaan en hoe manifesteert het zich? Hoe verhoudt racisme zich tot ons koloniaal en slavernijverleden en dat van andere naties? Hoe verhoudt racisme zich tot vormen van imperialisme, globalisering, de klimaatcrisis en andere vormen van sociale ongelijkheid? Welke narratieven zijn er over de verwevenheid van de staat van de wereld en racisme? Hoe worden verschillen gemaakt? Door wie? Wanneer doen welke verschillen ertoe? Welke woorden? Wanneer is taal verhelderend? Wanneer is taal juist verhullend? Waarom die aandacht voor racisme? Hoe krijgt Witheid gestalte, en hoe hangt dat samen met gedrag in de samenleving? Hoe zit dat dan bij ons in Nederland? In Europa? Wat als Witheid geconstrueerd is en geen gegeven? Wat als Witheid geen genetische kwestie is maar een machtsverhouding? Wat als we racisme gebruiken om nieuwe politieke gebieden uit te vinden? Waarom is zoveel negatiefs verbonden aan de kleur zwart? Waar is de ideale lezer? Biedt wegkijken en ontkennen bescherming? Zou jezelf wapenen met kennis en inzicht niet beter werken? Waar mag je experimenteren? Mag je fouten maken? Kan je bang zijn, wikken, wegen, en je oordeel opschorten? Is de kritiek op het imperialistische Westen terecht of is het te makkelijk het van alles de schuld te geven? Tonen we dezelfde verontwaardiging en solidariteit met oorlogsslachtoffers in Afghanistan, Jemen, Tigray, Somalië, de Centraal Afrikaanse Republiek, Libië en Mali? Wat voor Nederland willen we achterlaten? Hebben we genoeg verbeeldingskracht om ons te verplaatsen in de tienduizenden die in hun bootjes worden teruggeduwd door de Europese grenspolitie Frontex? Is de wereld ons al lang ontsaan zonder dat we er erg in hebben? Wat en wie zie je en wat en wie zie je niet? Wat is het culturele web van verhalen waarin je wordt geboren? Waar zijn parallellen? Waar vinden we elkaar? Waar (meervoud) komen we vandaan? Waar zullen we heen gaan? Welke onverwachte wegen bewandelen we? Wat komen we tegen? Waar val je van de rand? Wanneer kantelt een wereld en zie je de andere kant? Welke zaadjes planten we om een boom te laten wortelen? Wat doen wij nu?